

TÜRKÇEDE ARTZAMANLI SÖZVARLIĞI BOYUTUYLA: 'YOK' VE 'ÇOK' KELİMELERİ ÜZERİNE

Adem AYDEMİR*

Öz

Bu makalede, önce Türkçede 'Yok' ve 'Çok' kelimelerinin ifade ettiği anlamları ifade eden kelimeler ele alındı. Daha sonra 'Yok' ve 'Çok' kelimelerinin kökenleri ve zaman içinde ne gibi ses ve anlam değişikliğine uğradıkları üzerinde duruldu. 'Yok' ve 'Çok' kelimelerinin 'kötü, fenâ' anlamları yönünden 'eş anlamlı' oldukları ve tabu olan 'Ok' ve 'Yay'ın örtmece kelimeleri olduğu ortaya konuldu. Ayrıca Kıpçak dilinde 'gürz' demek olan 'Çok' kelimesinin Yabgu Oğuzları ile Selçuklular arasında geçen olaylar dolayısıyla Oğuz dilinde 'kötü, alçak' anlamında kullanıldığı savunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Türkçe Sözvarlığı, Yok, Çok, Yay, Ok, Tabu, Örtmece, Gürz, Yabgu Oğuzları, Selçuklular.

Abstract

Turkish Existence of Such Under Diachronic Size: On The Words of 'Yok' and 'Çok'

In this article, first in Turkish, 'Yok' and 'Çok' words to express the meaning behind the words expressed were discussed. Then, 'Yok' and 'Çok' origins of words and sound and meaning change over time, suffered what was discussed. 'Yok' and 'Çok' word 'bad' in terms of their meaning 'synonyms' and the taboo that the 'Arrow' and there was a word bows, euphemism. Also chief among the last events Oghuz-Selçuk and therefore in the language of Kipchak 'mace' which means 'Çok' in the language of Oghuzes the word 'bad, low' used in the sense advocated.

Key words: Turkish, Vocabulary, Yok, Çok, Bow, Arrow, Taboo, Euphemism, Mace, Yabgu Oghuzs, Selçuks.

* Balıkesir Merkez Ticaret Meslek Lisesi Öğretmeni.

Bir kelimenin anlamı, o kelimenin dilimizde yansıttığı, zihnimizde uyanırdığı kavram demektir. Kelimeler, temel anlamı ne olursa olsun uzun zaman kullanılışının kattığı anlamla değer kazanırlar. Kelimeler zamanla gerçek anlamından az ya da çok uzaklaşarak yeni bir kavramı ifade eder hale gelebilir. Bazı kelimeler ise zaman içerisinde sınırlı bir kapsam içermeye başlar. Önceleri yalnızca bir gösteren ile karşılanmaya çalışılan birçok gösterilen bu anlam demetindeki anlamlarından birini veya birkaçını yitirerek anlam daralmasına uğrayabilir. Kelimeler bazı durumlarda da daha geniş bir mana içerir hale gelerek anlamlarını genişletirler. Anlam iyileşmesi ve anlam kötüleşmesi kelimelerde rastlanan olağan durumlardır. Anlam iyileşmesine en iyi örnek herhalde ‘yabız’ kelimesidir. Gök Türk yazıtlarında ‘fena, kötü, perişan’ anlamına gelen ve giderek “hırsız” anlamlarını içeren ‘yabız’ sözcüğü, ses değişimiyle XVI. asır Anadolu Türkçesinde ‘yavuz’ biçimiyle, bu arada kötü anlamını yitirerek anlam iyileşmesi yoluyla ‘iyi, güzel huylu, eli açık, yiğit’ anlamını alarak günümüze ulaşmıştır.¹ Bu durum, ‘yabız’ kelimesinin Gök Türk yazıtlarından önce de uzun bir süre eski anlamının canlı olduğuna delil sayılabilir² yani Gök Türk yazıtlarındaki bu ‘yabız’ gibi soyut kavramlar içeren kelimeler daha önce yaşamış olması gereken ve soyut kavram içeren kelime köklerinin türevleri olmalıdır.³

Kültürel etkileşim, kültür unsurlarının coğrafi bakımdan yer değiştirerek bir toplumdaki başka bir topluma geçmesi hadisesini tanımlayan ‘kültürel yayılma’ sürecinin tabii bir sonucudur. Diplomat, tüccar ve seyyahların ziyaretgâhları olan hakan ve yabguların karargâhları zamanına göre birer kültür merkezi işlevi görmüştür. Buraları sürekli yabancı kültürlerin tesirlerine açık bulunmuş, kültürlerin karışma alanı veya bir ‘diffusion’ bölgesi olmuştur. Dolayısıyla bu çevrenin etrafındaki boyların kültürleri çok karışmış olup bunlardaki yabancı kültür unsurlarının nereye ait olduğunu kolaylıkla ortaya koymak mümkün değildir. Türkler tarihleri boyunca, Moğol, Çin, Soğd, Fars ve diğer komşu dillerden bir hayli kelime almışlar, bu kelimeleri bünyelerine uydurup kullanmışlardır.⁴ Komşu kültürlerden ödünç alınan kelimeler büyük çoğunlukla mi-

¹ Bahattin Sav, “Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 23, Sayı: 1, s. 163, 2003.

² Doğan Aksan, “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. VI, Sayı: 1, s. 9, Ankara, 1974.

³ Doğan Aksan, “Kavram Alanı Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1971*, TDK Yay., s. 256, Ankara, 1989.

⁴ Mehmet Ölmöz, “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler I”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5 s. 227-229, 1995; “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler II”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, s. 175-186, 1997; “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler III”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9, s. 59-65, 1999; Tuncer Gülensoy, “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. IV, 1974; Günay Karaağaç, “Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler”, *Türk Dili*, Sayı: 552, Aralık 1997; S.K. Karatayeva, “İkilemelerin Yapısındaki Çince ve Sanskritçe Elementler-Eski Türkçe Sözlük ve Kırgız Dili Materyallerinde”, (Kırgızca’dan Aktaran, B.M. Ermatova), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, 2004; Çetin Pekacar, “Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Bahar 2006.

marlık, din ve edebiyat alanına aittir.⁵ Türk dili de tabiatıyla komşu dillere birçok unsur ihraç etmiştir.⁶ *Kaşgarlı*, XI. asır Oğuz diliyle ilgili olarak; Oğuzların, Farslarla çok karışmış oldukları için birçok Türkçe kelimeleri unuttuklarını, yerine Farsça kelimeler kullandıklarını söylüyor.⁷ Kişi, sosyal grup ve meslek dilleri arasında veya aynı dil ailesi içinde de kelimeler 'ödünç' alınabilir. Kişi dilleri, şiveler ve akraba diller, bir taraftan geçtikleri yolların farklılığı yüzünden kelimelere yeni anlamlar yüklemekle, kelimelerin anlam yapılarına getirdikleri yeni anlamlarla, anlam alanlarının daha küçük parçalara ayrılmasını sağlar. Diğer taraftan, dilde daha sonraları ortaya çıkacak ses değişimlerinin başlangıç noktaları olan telâffuz farklılıklarıyla bu yeni anlamlara yeni adlar oluştururlar.⁸ Türkçede yaygın olarak kullandığımız 'golay-kolay' kelimesi Azerbaycan Türkçesinin Nahçıvan ve Güney Azerbaycan lehçelerinde 'kötü-pis' anlamında kullanıldığı halde bu söz çağdaş Türkiye Türkçesinde tamamen zıt anlamda kullanılmaktadır.⁹

Bazen iyi anlamlı bir kelime kötü anlamlı bir kelime ile birlikte kullanıldığında iyi anlamlı kelime zamanla kötü anlamlı kelimeye uymaktadır. 'Alkış' (hayır-dua) ya da 'kargış' (beddua, ilenç), kişilerin iyilik ya da kötülüklerinin otorite sayılan güçlerden talep edildiği dilek bildiren kalıplaşmış sözlerdir. Bütün Türk dili şubelerinde 'alkış' sözü dua etme, övme, birinin iyiliklerini sayma¹⁰, 'kargış' sözü ise 'alkış' sözünün tersine, 'lânet, ilenme'¹¹ anlamındadır.¹² *Kaşgarlı Mahmud*'ün dediğine göre, 'arkadı' sözü 'alkış' sözünden alınmıştır. 'Arkadı' kelimesi her ne kadar aslin-

⁵ Günay Karaağaç, "a.g.m", s. 500.

⁶ Annemaria Schimmel, "Hindistan'da Türk Dili ve Edebiyatı", (çev. Senail Özkan), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s. 165-172, Haziran 1983; Oktay Sinanoğlu, "Türkçe ve Japonca Arasındaki Benzerlikler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s. 121-131, Haziran 1983; Nicholas Jr. Poppe, "Rusçadaki Türkçe Kelimelerle İlgili Çalışmalara Bir Bakış", (çev. Günay Karaağaç), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s. 132-158, Haziran 1983; Nabijan Mukametkan, "Eski Türk Kültürünün Çin Kültürüne Etkileri", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 254, s. 19-23, Şubat 2008; Alimcan İnyet, "Doğrudan ve Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. VI, Sayı: 1, s. 81-99, İzmir, 2006; Ahmet Kartal, "Farsçada Türkçe Kelimeler Ve Fars Edebiyatında 'Türk' Kavramı İle İlgili Unsurlar", *Bilgi*, XI Güz 1999; Erdal Karaman, "Rusçadaki Türkçe Ödünçlemeler", *Turkish Studies*, c. 4/3, İlkbahar 2009; Han-Woo Choi, "Eski Korece'de Türkçe Ödünç Kelimeler", *Bilgi*, Sayı: 30, Yaz 2004; Rıdvan Öztürk, "Kıbrıs Rumcasındaki Türkçe ve Türkçe Yolu ile Girmiş Alıntı Kelimeler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, Güz 2005.

⁷ K. Mahmut, *Divanü Lügat-İt-Türk*, (çev. Besim Atalay), I, 76 I, 431, Ankara, 2006.

⁸ Günay Karaağaç, "a.g.m", s. 504; Amangül Durdıyeva, "Türkçe Konuşan Halkların Folklorundaki Benzerlikler", *Bilgi*, Sayı: 4, Kış 1997.

⁹ Galibe Hacıyeva, "Azerbaycan ve Türkiye Türkçe'sinin Ortak Diyalektizmleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1/3, s. 212, İlkbahar 2008.

¹⁰ *DLT I*, 97.

¹¹ *DLT I*, 461, III, 290; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, s. 111, İstanbul, 1993; K.K. Yudahin, *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, c. II, s. 408, Ankara, 1998.

¹² Öykü Terzioğlu, "Alkış ve Kargışların, Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri", *Milli Folklor*, Yıl, 19, Sayı: 75, 2007; Doğan Kaya, "Dualar ve Beddualar", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 4, s. 99-121, Sivas, 1997.

da hayır ve iyilik demek ise de ‘*kargadı*’ sözüyle birlikte çok kullanıldığı için şer anlamına gelir olmuştur.¹³

Türkçe’nin artzamanlı sözcüğü üzerine yapılan araştırmalar, kelimelerin anlam alanlarının değişmesinde tabu ve örtmece faktörlerinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Bir kelimenin veya ismin aynı anda birbirine zıt iki mana içermesi, bu kelimenin bir zamanlar tabu kabul edilen mefhumlara örtmece ad olduğuna delildir çünkü tabuyu basit bir yasak olarak değil kutsal bir şeyin ayakaltına alındığında zararı dokunacağı korkusundan kaynaklanan yasak olarak düşünmek gerekir.¹⁴ Tabunun anlamı iki zıt yöne ayrılmaktadır. Bir taraftan kutsanmış olanı, diğer taraftan esrarengiz, tehlikeli ve yasak olanı ifade etmektedir.¹⁵ Hemen hemen bütün kültürlerde cinsellik, ölüm, belirli hastalıklar, yasak ilişkiler, boşaltım ve zihinsel rahatsızlıklar ve bunlarla ilgili sözcükler tabu olarak kabul edilmiştir.¹⁶ Toplumlar, ‘*ürkme, korkma, uğursuz sayma, terbiye ve nezaket*’ gibi sebeplerle bu manaları içeren kelimeleri daha iyi anlamlı kelimelerle örtme ihtiyacı duymuştur.¹⁷ Korkulan varlıklar ve durumlar (şeytan, cin, kötü iyeler, silâhlar, düşman vb.), üzüntüye sebep olan hastalık adları, ölüm gibi kavramlar, nezaket ve ahlakî değerlerin zorlamasıyla ortaya çıkan örtmece sözler dilde ‘*eşanlımlı*’ ve ‘*eşsesli*’ sözcüklerin yaygın olarak kullanılmasıyla dilin zenginleşmesini sağlamıştır.¹⁸ Bu durum bazı kelimelerin ölümüne sebep olduğu gibi bazı kelimelerin de kalıp ifadelerde uzun süre yaşamasını sağlamıştır.¹⁹

İlkel kişiler korkunç nesnelere ve hastalıkların adı söylenirse, derhal geleceğine inanmışlardır. Bu anlayışta adın, ‘*çağırma*’dan başka bir şey olmadığı, birinin adının söylenmesinin onu çağırarak anlamına geldiğine inanılmıştır.²⁰ Başlangıçta varlık ile dil, sözcük ile anlam birbirinden ayrılmamış, bir birlik olarak görülmüşlerdir. Sözcük, varlığın bir simgesi, adlandırılması, göstergesi değil onun gerçek bir parçasıdır.²¹ Bir kelimenin hoş gitmeyen anlamları kelimenin kendi hatası değil hata o kelimenin ifade ettiği şeyin hatasıdır. İnsanlar, bazen bir kelimeyi söylemenin yanında, onu akıllarından geçirmenin bile korkunç bir şeye yol açacağı endişesine kapılmışlardır. ‘*Aklıma gelen başıma geldi.*’ türünden sözler çok yay-

¹³ DLT I, 284.

¹⁴ Hülya Erol Arslan, “Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten II*, s. 38, Ankara, 2002.

¹⁵ Hülya Erol Arslan, “a.g.m”, s. 36.

¹⁶ Ahat Üstüner, “Örtmece Sözcüklerle İlgili Terimler”, *Turkish Studies*, c. 4/8, s. 168, Sonbahar 2009.

¹⁷ Seyfullah Türkmen, “Türkçe’deki Örtmece Sözcükler”, s. 132, *Karadeniz Araştırmaları*, c. 6, Sayı: 23, s. 131-140, Güz 2009.

¹⁸ Ahmet Güngör, “Tabu Örtmece (Euphemism) Sözcük Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, (Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı), s. 79, Erzurum, 2006.

¹⁹ Rıdvan Öztürk, “a.g.m”, s. 58.

²⁰ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, c. I, s. 625, Ankara, 1998.

²¹ Seyfullah Türkmen, “a.g.m”, s. 133.

gındır. Tabu, bize toplumla ilgili olarak dil hakkında birçok ipucu vermektedir.²² Yasaklanan isimleri söyleme imkânı olmadığında isimlerin bir sesini değiştirip söylemek, örtmece isimler yapmanın bir yoludur.²³ Müellifimiz *Kaşgarlı*, Tanrının lâneti anlamındaki 'kargamak' ile bir insanın bir insana kızması anlamındaki 'kırgamak' arasındaki farktan bahsederken; "görmez misin, Türkler Tanrının lânetiyle bir kulun bir kulu kovması arasını nasıl ayırt etmişlerdir. Öbür kelimeyi üstün, bu kelimeyi esre kulmuşlardır"²⁴ diyor. Türkçede 'Yalavaç' elçi demek iken Tanrı'nın 'Yalavaç'ı ile hakanın gönderdiği adam arasını ayırt etmek için sonuncuya 'Yalafar' denirdi.²⁵ Tabu ve örtmece olayında, herhangi bir sözün telâffuzunun çeşitli sebeplerden dolayı istenmediği zamanlarda ortaya çıkmış, dinleyici için hoş olmadığı düşünülen sözcük, daha hoş gelebilecek bir sözle değiştirilmiştir.²⁶ Ancak, örtmece sözlerin ortaya çıkmasında tabu anlayışının etkisi daha büyüktür.²⁷ Örtmece sözlerin ortaya çıkmasının başka bir sebebi de Kırgız-Kazaklarda hâlâ canlı bir surette yaşamakta olan, gelinlerin kocasının ailesine, hatta kabilesine mensup olan akrabalarının adını söylememe tabusudur. Türklerde gelinler için birçok şeyler tabu sayılır. Eski exogamy ve pedersahî toplumsal yaşayışın izi olan bu âdette geline, kaynanasının ve kayınbaba tarafından olan bütün akrabalarının yalnız adını değil bu adlara benzeyen bütün kelimeleri söylemek yasaktır. Bu âdet sebebiyle Türk dünyasında kadınlara mahsus birçok örtmece söz ortaya çıkmıştır.²⁸

Bu yazımızın konusu olan 'yok' ve 'çok' kelimeleri de bir zamanlar bazı mefhumlara 'örtmece' adlar olarak kullanılmışlardır. Bugün 'fazla, ziyade' anlamında kullandığımız 'çok' kelimesine XI. asır müelliflerinden *Kaşgarlı Mahmud*'un *Divanü Lûgati't-Türk* adlı eserinde; 'çok er' tamlamasında, 'Oğuzca' ibaresi ile 'kötü-alçak' anlamları verilmiştir.²⁹ 'Çok' kelimesinin *Divanü Lûgati't-Türk* dışında başka hiçbir kaynaktan rastlanmayan bu 'kötü, alçak' anlamının sadece Oğuzlara mahsus olması ve Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinde bu anlamı ile yer alması ilgi çekici ve manidardır.³⁰

İsim ve kelimelerin telâffuzları bakımından Türk dilinin lehçeleri arasında farklar olduğu gibi bu lehçelerin ağızları arasında da ciddi telâffuz farklılıkları vardır. Büyük Türk dilcisi *Kaşgarlı Mahmud* aynen şu bilgiyi veriyor;

²² Hülya Erol Arslan, "a.g.m", s. 36.

²³ Hülya Erol Arslan, "a.g.m", s. 39.

²⁴ *DLT II*, 288, III, 290.

²⁵ *DLT II*, 288.

²⁶ Gülsüm Kili, "Hakas Türkçe'sinde Tabu Sözcükleri ve Örtmece", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, c. 3, Sayı: 3, s. 51, Eylül 2006.

²⁷ Hikmet Tanyu, "Totem, Totemizm ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 26, Sayı: 1, 1983.

²⁸ Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, c. I, s. 359.

²⁹ *DLT III*, 130.

³⁰ Aysu Ata, "Çok Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Türk Dili*, Sayı: 534, s. 1313, Haziran 1996.

“Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında ‘ى’ bulunan isim ve füllerin ilk harflerini ‘الف’ e yahut ‘ج’ ye çevirirler. Öbür Türkler ‘yolcu’ya ‘يلكين’, ‘yelkin’, Oğuzlarla Kıpçaklar ‘الكين’, ‘elkin’ derler. Onlar ‘ılık su’ya ‘يلغ سوق’, ‘yılığ suw’, bunlar ‘الع’ ‘ılığ’ derler. Bunun gibi, öbürlerinin ‘ينجو’ ‘yincü’ dediğini bunlar ‘جنجو’, ‘cincü’ derler. Türkler, devenin uzamış olan tüyüne ‘يغذو’ ‘yuğdu’, Oğuzlar ve Kıpçaklar ‘جغدو’ ‘cuğdu’ derler.”³¹

Çuvaş lehçesinde³² diğer Türk lehçelerinde ‘y’ kullanılan yerlerin hepsinde, Yakutçada³³ olduğu gibi ‘s’ kullanılmıştır.³⁴ Sonuçta Altayca önses d-,c-,y-,n-(ñ-)'nin tek bir önses ‘y’ye (Çuvaşça ś-) tekabül etmesi gibi Türkçe ile Çuvaşça arasında, son derece önemli fonetik hadiseler bulunmaktadır.³⁵

M.S. Kaçalın, tarafından hazırlanan “Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nâmesi”nde³⁶ ‘çok’ kelimesi *Divânü Lûgâti’t-Türk*’te olduğu gibi ‘kötü, alçak’ anlamında kullanılmıştır.³⁷ Dede Korkut Hikâyeleri’nin muhtelif yerlerinde geçen ‘çok’ kelimeleri, ‘fazla, ziyade’ anlamından öte ‘kötü, fena’ şeklinde anlaşılmaya daha müsait görünüyor: “Deyüben çok ağladı.”³⁸ “bu gelen kâfir çok kâfirdür, savaşalum döğişelüm...”³⁹ “Kızılık Koca iş görmüş işe yarar adam idi. Yarar kocaların yanına cem eyledi, yadığı yarağı-y ile yola girdi. Çok tağlar dere depe kiçdi.”⁴⁰ “Kardaşumdan ayrıldum diyü çok ağladı, zarlılık kıldı...”⁴¹ Dede Korkut Hikâyeleri’nin dilinin Eski Anadolu Türkçesi ve Azerî ağzı özelliklerini taşıdığı söylenir.⁴²

‘Çok’ kelimesinin Oğuz lehçesinde ‘kötü-alçak’ anlamına gelmesi gibi Türkçede ‘Yok’ kelimesi de ‘mevcut olmama’ anlamından başka ‘kötü, fena’⁴³ anlamında kullanılmıştır. Bu kelimenin ilkel bir inanç sebebiyle, kimi durumlarda tabu sayılmasından meydana gelmiş ‘korunma-örtmece’

³¹ DLT I, 31.

³² J. Benzing, “Çuvaşça”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. V, Sayı: 2, s. 303-309, İzmir, 2005; L. S. Levitskaya, “Çuvaş Türkçesinde Oğuz Türkçesi Unsurları Var mı?”, (çev. Bülent Bayram), *E.Ü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. VI, Sayı: 1, s. 251-255, İzmir, 2005.

³³ Fatih Kirişçiöğlü, “Saha Yakut Türkçe’sinden Hareketle Türk Etimolojik Sözlüğüne Bir Katkı”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 9-15 Nisan, İzmir, 2006.

³⁴ V.V Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s. 21, Ankara, 2006; L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 14-16, Ankara, 1996.

³⁵ J. Benzing, “a.g.m”, s. 306; Tuncer Gülensoy, “Çuvaşça Ve Zazaca Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Tarih-Kültür Dergisi*, Sayı: 72, s. 37-38, Aralık 1992.

³⁶ M. S. Kaçalın, *Dedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, Kitabevi Yay. İstanbul, 2006.

³⁷ M. Yıldız, G. Ülker, “Divânü Lûgât İt Türk’teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, s. 9, Güz 2009.

³⁸ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 151, TDK Yay., Ankara, 2008.

³⁹ M. Ergin, *a.g.e.*, I, s. 194.

⁴⁰ M. Ergin, *a.g.e.*, I, s. 199.

⁴¹ M. Ergin, *a.g.e.*, I, s. 210.

⁴² Üçler Bulduk, “Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 18, Sayı: 29, 1996.

⁴³ ‘Yok’; ‘yok, kötü, fena’ A. Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

kelimesi olduğu anlaşılıyor. 'Yok' yerine başka iyi bir kelime kullanmanın birçok uluslarda görenek olduğu folklorcular tarafından tespit edilmiştir. Kafkas kavimlerinden olan Gürcüler 'yok' demekten çok sakınırlar, kaplarda yemek veya başka bir şey kalmadığı zaman bile 'yok' demez, 'yeter', 'kâfî' gibi kelimeler kullanırlarmış. Kimi uluslar 'yok şeytanın adıdır' derlermiş ki, bu da 'yok' demekten sakınmak gerektiğini göstermektedir.⁴⁴

'Yok' ve 'Çok' kelimelerinin 'kötü, fena' anlamları bakımından 'eşanlamlı' kelimeler olmasının sebebine girmeden önce Türkçede 'kötü, fena' kelimelerini karşılayan diğer kelimelere bakmakta fayda vardır.

'Yablak', 'yabız' ve 'anyığ' kelimeleri Gök Türk yazıtlarının birçok yerinde 'kötü, fenâ' anlamında kullanılan kelimelerdir. "Yablak boldaçı erti"⁴⁵, "...yablak kigürtü"⁴⁶, "yablak boldaçı tip sakındım."⁴⁷ "yablak kişi er alp er."⁴⁸ "yablakın için için..."⁴⁹ "Bilgisiz kagan olurmuş erinç, yablak kagan olurmuş erinç. Buyruku yime bilgisiz (ermiş) erinç, yablak ermiş erinç"⁵⁰ kelimeleri geçmektedir. Bu son cümlede isim verilmeden; 'bilgisiz kağan, kötü kağan, buyruğu bilgisiz ve kötü kağan' olarak bahsedilen kağan kuşkusuz Şapolyo Kağan'dır. Ayrıca 'yabız yablak' kelimeleri, "İçre aşsız taşra tonsuz yabız yablak budunda üze olurtum"⁵¹ 'yabız' kelimesi "yadağ yabız boldı tip algalı keldi" ve "biz az ertimiz, yabız ertimiz"⁵² şeklinde yer almıştır. 'Yablak' kelimesinin yanında aynı manaya gelen 'anyığ' kelimesinin; "anda anyığ kişi ança boşgurur ermiş. Irak erser yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş"⁵³ şeklinde yer aldığı görülmektedir. Yazıtlarda 'kötü, fenâ' anlamındaki bu 'anyığ' kelimesinin "ol amtı anyığ yok"⁵⁴, "...anyığ bilig anda öyür ermiş"⁵⁵ ve "bilge Tonyukuk anyığ ol, üz ol, angılur"⁵⁶ cümlelerinde ise yalnız başına yer aldığı görülüyor.

⁴⁴ Abdülkadir İnan, "Börü=Kurt ve Yok=Hayır Kelimeleri Üzerine" a.g.e., c. I, s. 627.

⁴⁵ "...Kötü olacaktı." K.T K. 7., B.K D.30.

⁴⁶ "...kötü hale soktun." K.T D.23., B.K D.19.

⁴⁷ "...kötü olacak deyip düşünceye daldım." K.T K.11.

⁴⁸ "...kötü kimse er kahraman er.." K.T.D.40.

⁴⁹ "...kötülüğün yüzünden.." K.T D.24.

⁵⁰ "...bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruğu da bilgisizmiş tabi, kötü imiş tabi" K.T D.5., B.K D.6.

⁵¹ "...işte, aşsız, dışta elbisesiz, düştün, perişan milletün üzerine oturdum" K.T.D.26., B.K D. 21.

⁵² "Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi. Biz az idik, kötü durumda idik" B.K D.32.

⁵³ "Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir deyip öyle öğretiyormuş." K.T G.7., B.K K.5.

⁵⁴ "O şimdi kötü değildir." K.T. G.3., B.K. K.2. Kazak Türkoloğu Sartkoja Karcavbay, bu ibareyi 'ol amtı yağ yok' olarak okumuş ve 'yağ' kelimesine 'aksaklık, kibirlilik, mağrurluk' anlamını vermiş. bkz. Sartkoja Karcavbay, *Orhon Muraları I*, Astana, 2003 s. 170 ve 178.

⁵⁵ "...Kötü şeyleri o zaman düşünürmüş." K.T G.5. Sartkoja Karcavbay, bu ibaredeki 'anıg' kelimesini 'yağ' okumuş ve 'jaysız'; 'elverişsiz, rahat olmayan' olarak anlamlandırmıştır. a.g.e., s. 170 ve 178.

⁵⁶ "Bilge Tonyukuk kötüdür, kindardır, şaşırır." T.I. T K.10.

'Yablak' kelimesi Gök Türk yazıtlarında geçen manasıyla *Tengride Bolmuş İl İtmiş Bilge* (Mo-yen-Çor) *Kağan* yazıtında (Şine-Usu Abidesi) geçtiği, yazıtın D.5. satırındaki "*Tay Bilge Tutuk yablakın için, bir iki atlıg yablakın için kara bodunum öltüng, yitding*"⁵⁷ ve K.10. satırında "*uç Karluk yablak sakınıp teze bardı*"⁵⁸ cümlelerde görülmektedir.

Türk dili ve edebiyatının ilk yazılı örnekleri kabul edilen Gök Türk yazıtlarında 'kötü, fena' manasında kullanılan 'yablak' kelimesinin kökeni 'av' kelimesiyle ilgili olmalıdır. Oğuzların 'Av'⁵⁹ şeklinde söylediği bu kelime diğer Türkler tarafından 'ab / ev / aw'⁶⁰ ve Kıpçakça'da 'uv'⁶¹ şeklinde telâffuz edilirdi. 'Sub / suv'da olduğu gibi tek heceli kelimelerin sonundaki 'b' kolaylıkla 'v / wye tebeddül eder. *Ziya Gökalp*, av gereci olan 'ok' ile av hayvanı olan 'yak' öküzü'nün Oğuzların iki totemi olduğunu söylüyor.⁶² M.Ö. III. bin yılda, Orta Asya'da Minusinsk bölgesindeki kurganlar ile aynı çağa ait Altay kurganlarında gayet büyük vahşi sığır ve yak öküzüne ait kemiklerin bulunmasının sebebi de buradan kaynaklanmış olmalıdır.⁶³ Av, arkaik toplumlar için sadece geçim kaynağı değil aynı zamanda bir ritüeldir. Yaşamın devamını ve sonsuzluğunu temin eden ve paralelinde çok sayıda sembolik anlamlar taşıyan uygulamaları gerektiren bir ayındır. Av, dolayısıyla öldürme eylemi, erginlenmenin neticesinde gerçekleştirilecek sorumluluk isteyen bir eylem olduğundan dolayı avcılık birçok toplumda bir güç göstergisi ve bir erginlenme süreci olarak değerlendirilmiştir. Toplumda bir varlığın canını almanın aslında bir nevi Tanrının / kutsalın fonksiyonunu üstlenmek olduğu kabul edilmiştir.⁶⁴ Avcılık yaşam tarzı bazı Altay kabilelerinde uzun zaman devam etmiş, bunlarda ziraat hayatına dolayısıyla yarı yerleşik ya da yerleşik yaşama uzun zaman geçilememiştir. Bazı eski Türk boylarında olduğu gibi Karaçay-Malkar kültüründe de avcılık devrinin hatırası olan bir 'Av Tanrısı Apsati'dan söz edilir.⁶⁵ *Kaşgarlı'nın 'çölde insan öldüren umacı, gulyabarı'* olduğunu kaydettiği 'ünğüjin' mefhumu da 'avlak'ların efendisi, maliki ve muhafızı olan 'yablak'tan başka bir şey değildir.⁶⁶ Bu mefhumu,

⁵⁷ "*Tay Bilge Tutuk'un kötülüğü yüzünden, mevki sahibi bir iki kişinin kötülüğü yüzünden, ey halkım, öldün, mahvoldun*" Şine-Usu Âbidesi, D. 5.

⁵⁸ "*Üç Karluklar endişeye kapılıp kaçtılar.*" Şine-Usu Âbidesi, K.10.

⁵⁹ *DLT I*, 32.

⁶⁰ Gabain, A. Von., *Eski Türkçe'nin Grameri*, (çev. M. Akalın), s. 262, Ankara, 2007; Kaşgarlı, 'av' kelimesini Oğuzca olarak belirtir. *DLT I*, 32.

⁶¹ Ufuk Tavkul, "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 15, s. 25, Bahar 2003; karşı. L. Ligeti, *Codex Cumanicus*, s. 57, Budapeşte, 1981.

⁶² Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, (haz. Yusuf Çotuksöken), s. 263 ve 287, İstanbul, 1991.

⁶³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 18, Ankara, 1984.

⁶⁴ Kürsat Öncül, "Türk Kültüründe Av Ceza İlişkisi", *Turkish Studies*; c. 4/3, s. 1681, İlkbahar 2009.

⁶⁵ Ufuk Tavkul, "Karaçay-Malkar Kültüründe Avcılık ve Av Tanrısı Apsati", *Kırım Dergisi*, 9 (34), s. 36-41, 2001.

⁶⁶ *DLT I*, 145.

'avlak'ları ordu için bir talimgâh olarak kullanan siyasi otorite ile buraları geçim kaynağı olarak kullanan avcı kabileler, ikinci ve yaylacı kabilelere karşı ortaya çıkarmış olmalıdır. *Kaşgarlı* çağında 'sığır' denilen ve hakanların halk ile beraber yaptıkları 'sürgün'⁶⁷ avları, eski avcılık devrinde tabu ve kült olan avların yozlaşmış şekliyle başka bir şey değildir. Av ve avlakların tabu olduğu Dede Korkut Oğuzlarında *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Hikâyesinde* açıkça görülür.⁶⁸ Dokuz Oğuzların yalnız avcılıkla geçinen illerinde bir baba kızını azarlamak istediği zaman; "seni sürü sahibi bir kocaya vereceğim; orada sürüleri sağacaksın, koyun, keçi gibi hayvanların etini yiyeceksin" diye tehdit edermiş. Bu elde bazı kızların yapılan bu tehdide inanarak intihar ettikleri olurmuş.⁶⁹

Türklerde bir tabu ve kült kabul edilen 'ab / av' ile av için ayrılan ve Türk dili için ilk başvuru kaynağımız olan *Divanü Lûgati't-Türk'te*; 'ıssız, çorak, oturulmayan, boş yer' anlamında gösterilen 'ağlak'⁷⁰ yahut 'avlak'⁷¹ kelimesi 'y' proteziyle kolaylıkla 'yavlak / yablak' şeklini almıştır. Nitekim eski Türkçede 'yablak' kelimesi ile aynı manaya gelen 'anığ' kelimesi de 'kötü, fena' anlamına geldiği gibi 'anğçı' telâffuzu ile 'avcı, hayvan avcısı' anlamındadır.⁷² Eski Türk göçebe-bozkır yaşantısının en güçlü geleneklerinden ve hayat tarzından biri olan avcılık Türk boylarının ekonomik hayatında düzenleyici bir rol oynarken aynı zamanda toplum hayatı üzerindeki güçlü tesiriyle bir dinî kültün ve inancın doğmasını sağlamıştır. Av hayvanlarının insanların dilini anladıklarına inanan Altay Türkleri av hayvanları hakkında konuşurken onların anlayamayacağı gizli bir dil kullanmaya dikkat ederlermiş.⁷³ Gök Türk yazıtlarında 'kötü, fena' anlamına gelen 'yablak' ve 'anığ' kelimeleri avcılık döneminin hatırası, tabu ve kült olan 'av' ve 'avlak' kelimelerinin örtmece sözleridir. 'Yavlak / yablak' ve 'anığ' kelimeleri 'kötü, fena' anlamında iken bu kelimelerin sonradan 'çok' anlamını ifade etmesi, 'ağlak' ve 'avlak'lar yaylacı ve ikinci kabileler için 'koruğ' olduğu halde bu-

⁶⁷ DLT I, 364.

⁶⁸ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 262 vd. 286-287; Ayşe İlker, "Tarihsel Metinler Bağlamında Türkçede Av-Et İlişkisi", *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, (Turkic Studies)*, Yıl 1, Sayı: 1, Ocak 2009; Lale Avşar İskenderzade, "Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 2007, s. 319-340, s. 328; Muharrem Kaya, "Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av Kültünün İzleri", *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, (Turkic Studies)*, Sayı: 1, 2009; Hasan Yazıcı, "Dede Korkut Hikâyelerinde Av", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, (Turkic Studies)*, Yıl, 1 Sayı: 1, s. 113, Ocak 2009.

⁶⁹ Ziya Gökalp, *a.g.e.*, s. 262 ve 286.

⁷⁰ 'Ağlak' kelimesi *hk. bkz.* Aysu Ata, "Derleme Sözlüğü'nde Eski Türkçe Bir Kelime: 'Ağlak", *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. XIV, Sayı: 1, s. 21-27, Ankara, 2001.

⁷¹ DLT I, 119-468 'avlak'; 'tenha arazi, çöl, işlenmemiş arazi' Ufuk Tavkul, "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi", s. 5, *krş.* L. Ligeti, *Codex Cumanicus*, s. 114.

⁷² 'En': av ve çok anlamındadır. Gaban, A. Von., *a.g.e.*, s. 264; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 11.

⁷³ Ufuk Tavkul, "Karaçay-Malkar Kültüründe Avcılık ve Av Tanrısı Apsati", s. 37.

raların avcılık geleneklerini sürdüren kabileler için bir geçim ve bolluk kaynağı olmasıyla ilgilidir.

Bir Türk boyu olan Çiğiller,⁷⁴ eğerin üstüne ve altına konulan keçe ve eğer yastığına 'yabi' diyorlardı.⁷⁵ *DLT*'te 'yabıtak at' tamlaması 'çıplak at, eğersiz at'⁷⁶ anlamında kullanıldığı gibi Türkçe'nin bazı lehçelerinde 'yabıtak' kelimesi 'çıplak' > 'yablak' şeklinde telâffuz edilmiştir.⁷⁷ XIII. asır Anadoluşunda pek etkin olan Kalenderilere, bunların şeyhlerinin koyun derisinden ibaret olan ve adına 'cavlak' denilen garip bir elbise giymesi ve kaş, kirpik, sakal ve bıyıklarını tıraş etmiş olmasından 'cavlakiye' adı verilmişti.⁷⁸ 'Cavlak' kelimesinin Avşar ağızlarında dahi 'çılbağ' > 'çıplak' şeklinde kullanıldığı görülüyor.⁷⁹

Yazıtlarda 'kötü, fena' anlamında kullanılmış olan 'yablak' kelimesi, aynı satırlarda veya ayrıca geçen 'yabız' kelimesiyle aynı manada değildir. Binlerce yıl öncesinde Yakut, Altay, Yenisey Türklerinin inançlarında rastladığımız 'Albız' mefhumunun izlerine bugün Anadolu'da görülen 'Al' ruhuyla ilgili olarak 'Albastı, Alkarısı, Albıs, Almuş, Abası' şeklinde rastlarız.⁸⁰ 'Yabız' kelimesinin menşei eski Türk inancında Erlik'in avamından ve hademelerinden olan 'Almus' ya da 'Albız' denilen şerir ruhtur.⁸¹ Eski Türkçede 'kötü, fena' anlamına gelen 'yabız > yavuz' kelimesinin kökeni için 'albız < yalbız < yabız < yavuz' kelimesinden daha münasibini bulmak mümkün değildir. Nitekim Anadolu'nun ve Türk dünyasının birçok yerinde 'albız' kelimesi 'şeytan' demek iken Karaman ilimizin Kızıllarağini Köyü'nde 'yelpiz / yalpız' kelimesi de aynı anlamda kullanılmaktadır.⁸² *DLT*'ten başka bir kaynakta rastlanmayan ve 'alık, dalgın' anlamına gelen 'sibiz'⁸³ kelimesi ile 'çorak yer, haset eden' anlamlarına gelen 'tebiz'⁸⁴ kelimesi de herhalde 'yabız' kelimesinin bir bozuntusu veya yakın akrabaları olmalıdır. Kazan Türklerinin hurafelerine göre 'Albız', muhtelif suretlerde görünür, meskûn olmayan evlerde ve sahralarda bulunur, ge-

⁷⁴ Eşref Buharalı, "Çiğiller", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 15, Sayı: 26.

⁷⁵ *DLT III*, 24.

⁷⁶ *DLT III*, 48-177.

⁷⁷ *DLT IV*, (Dizin) s. 723.

⁷⁸ İsmet Kayaoğlu, "Mevlâna'nın Çağdaş Derviş Tarikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, s. 150; Tahsin Yazıcı, "Kalenderilere Dair Yeni Bir Eser-Manâkıb-ı Camâl Al-Dîn-i Sâvî", *Necati Lugat Armağanı*, s. 790, Ankara, 1968.

⁷⁹ Ayşen Kılıç, "Avşar Ağızlarındaki Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 28, Sayı: 3, s. 248, 2008.

⁸⁰ Salim Küçük, "Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı", *bilig*, Sayı: 54, s. 187, Yaz 2010.

⁸¹ Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, c. I, s. 261; *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, s. 170, Ankara, 1986.

⁸² Hikmet Koraş, "Derleme Sözlüğüne İlaveler", *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Sayı: XII, s. 205, Güz 2002.

⁸³ *DLT I*, 406.

⁸⁴ *DLT I*, 365.

lip-geçen yolcuların yolunu şaşırtır, onları uykuda basarmış.⁸⁵ Uluğ Kem Nehrinde bulunan Tuba-Uranha Şamanî Türklerin itikadına göre ise kumsal yerlerde ve kayalarda bulunur, keçi gibi bağırırmış. Anadolu halk hurafelerine göre de dağ kayalıklarında ve nehir sahillerinde bulunur, gelip-geçen yolculara her türlü oyun oynar ve fena sesle bağırırmış.⁸⁶ Sonuçta bütün Türk kavimlerinde 'Albız' aynı bir kötü ruhun ismidir. Şüphesizdir ki, bu kötü ruha ait inanma ve gelenekler Türklerin Orta Asya'da birlikte yaşadıkları zamana aittir. 1220 yılında *Cengiz Han*'i ziyaret eden Çinli Taoist rahip *Çanğ-Çun* ve refakati, Moğol halk inancınca şeytanların, cinlerin ve azgın dağ ruhlarının çapulculuk ettikleri dağlar arasından geçmek zorunda kalmış, bu kötü ruhların tecavüzlerine karşı bir takım ayinler yapıp, adaklar adadıkları gibi bunlardan korunmak için atların başlarına kan sürmüşlerdi.⁸⁷ Yüzlerce yıl sonra XVI. asır divan şairlerimizden *Edirneli Nazmî* (doğ.? öl 1555) edebiyatımızda 'albıs / z' kelimesini 'kötü, fena' hattâ 'şeytan' anlamında kullanan son şairimizdir. Şairimiz '*Türkî-i Basîl*' adlı divanında 'albıs-البيس' kelimesini 'şeytan' anlamında kullanmış ve;

"Beni ol sevdiğüm yanında gördükçe günisinden
Gelür aramıza girer bir albızlık eder engel"⁸⁸ demiş.

Kül Tigin yazıtının güney yüzü, 3, 5, ve 7. satırları ile *Bilge Kağan* yazıtının doğu yüzü 2, 4, ve 5. satırlarında geçen 'ayığ / ayığ' (*anığ, anyığ*) sözleri de 'kötü, fena' anlamında kullanılan sözlerdir. 'Ayığ' kelimesi XI. asır müelliflerinden Balasagunlu *Yusuf Has Hacib*'in eseri *Kutadgu Bilig*'de;

"Bu dünya kutınga inanma ayığ   "Bu dünya mutluluğuna pek güven-
me
inançsız turur kör kılınçı yayığ"   Onun doğası dönektir, ona inanıl-
maz"⁸⁹

şeklinde ve 'kötü, fena' anlamında kullanılmıştır. Bu 'ayığ' kelimesinin aynı eserde 'çok' anlamında kullanıldığı da görülmektedir.

"Ayı bod uzun bolsa ögmez bilig   "Bilgi nazarında boyunun çok uzun
olması makbul değildir,
Ayı ma çöküt bolsa bolmaz silig"   Onun çok bodur olması da güzel
düşmez."⁹⁰

⁸⁵ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, c. I, s. 260.

⁸⁶ Abdülkadir İnan, *a.g.e.*, c. I, s. 261.

⁸⁷ L. Ligeti, *Bilinmeyen İç-Asya*, (çev. S. Karatay), s. 116, Ankara, 1998

⁸⁸ M. Fatih Köksal, "Edirneli Nazmî ve Çağdaşlarının Eserlerinden-Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü'ne Katkılar", *Turkish Studies*, c. 4/5, s. 252, Yaz 2009, *krş.* Edirneli Nazmî, *Divan*, 338-b.

⁸⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. R. R. Arat), b.5175, İstanbul, 2006.

⁹⁰ *Kutadgu Bilig*, b.2086.

Günümüzde dahi ‘*ay*’ın, ‘*Karaoğlan*’ veya ‘*Kocaoğlan*’ diye anılması herhalde adının tabu olduğu eski dönemlerin hatırasındır.⁹¹ Orijinal terimin yerini alan örtmece kelime kısa zamanda onunla aynileşmektedir.⁹² Bu sebeple, aslında eski bir örtmece olan adın tekrar bir örtmece ad ile anılması sıkça karşılaşılan bir durumdur.⁹³ *Ayiğ-adiğ* kelimesi son seste ‘*ğ*’ düşmesi ile (İbni-Mühennâ Lügati hariç), diğer Kıpçak eser ve sözlüklerinde *ayu* şeklindedir. ‘*ğ*’ sesinin düşmesi son seste yuvarlaklaşmaya neden olmuştur. Aynı anlamdaki ‘*aba*’ kelimesi ise sadece *DLT*’de görülmektedir.⁹⁴ ‘*Anığ*’ sözü ‘*anığ*’ > ‘*anığ*’ > ‘*ayığ*’ > ‘*ayığ*’ > ‘*ayı*’ şeklini alarak ‘*fena, fenalık*’ manalarına geldiği gibi⁹⁵ *Kaşgarlı* çağında kısmen anlam iyileşmesi ile ‘*ne iyi, ne de fenâ*’⁹⁶ anlamına gelmiş, zamanla ‘*çok*’⁹⁷ anlamını ifade etmiş ve nihayet anlam iyileşmesini genişleterek günümüzde ‘*iyi*’ manasına gelmiştir. Günümüzde kullandığımız bu ‘*iyi*’ sözünün ‘*sahip, efendi, Tanrı*’ anlamına gelen ‘*idhi*’⁹⁸ (idhi>idi>iyi) ve ‘*iyi, güzel, hayırlı, mukaddes*’ anlamlarına gelen ‘*edhgü*’⁹⁹ (edgü>eyü>iyi) sözü ile münasebeti de açıktır.¹⁰⁰ Bununla beraber bu ‘*edgü*’ sözünün gerek Gök Türk Yazıtları’nda, gerekse Orta Türkçe dönemi eserlerinde kimi durumlarda ‘*pek / çok*’ gibi anlamlar ifade ettiği de savunulmuştur.¹⁰¹

‘*Yablak*’ kelimesi Gök Türk ve Uygur Bengü Taşları dışında diğer yazılı kaynaklarımızda da ‘*kötü, fena*’¹⁰² anlamında kullanılmıştır. Yine ‘*anığ*’ kelimesinin de aynı anlamda kullanıldığı, bazen ‘*yabız yablak*’ kelimelerinin birlikte kullanılması gibi ‘*anığ yablak*’ sözünün de birlikte kullanıldığı görülüyor.¹⁰³ Eski bir Türk şiirinde ‘*yavlak*’ kelimesi ‘*kötü, fena*’ anlamındadır;

“İrig katır yavlak içkekler öze   “İri, kaba ve fena şeytanlar tarafından
ısırlımdın kutsıradılmış”   ısırlımdan dolayı bedbaht olan”¹⁰⁴

⁹¹ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Varlık Yayınları, s. 110, Ankara, 1986.

⁹² Hülya Erol Arslan, “a.g.m”, s. 36.

⁹³ Gülsüm Kili, “a.g.m”, s. 52.

⁹⁴ Funda Toprak, “Divânü Lügati’t-Türk’te ‘Kıpçakça’ Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Sözcüğü İçindeki Yeri”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 16, Sayı: 2, s. 88, 2003.

⁹⁵ Gaban, A. Von., *a.g.e.*, s. 2-39-263; Zeynep Korkmaz, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 4, s. 18, 1974; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 18.

⁹⁶ *DLT I*, 84.

⁹⁷ Gaban, A. Von., *a.g.e.*, s. 2-39-263; Zeynep Korkmaz, “a.g.m”, s. 18; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 18; *Kutadgu Bilig*, b.505-2086-3082-3525.

⁹⁸ *DLT I*, 87.

⁹⁹ *DLT I*, 79-114-128.

¹⁰⁰ Tuncer Gülensoy, “Eski ve Orta Türkçede Bazı Sözcüklerin Altayistik Açısından İncelenmesi”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 29, Sayı: 4, s. 100, 2009.

¹⁰¹ İlknur Karagöz, “Edgü Kelimesi Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi*, 2006/II, s. 127-131, Aralık 2009.

¹⁰² Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 181; Gaban, A. Von., *a.g.e.*, s. 310.

¹⁰³ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁰⁴ Reşid Rahmeti Arat, *Eski Türk Şiiri*, s. 88-89, Ankara, 1991.

Uygurca *Altun Yaruk*'taki “*bo özlügerig ölürmek erser ertingü yavlak ayıg kılınç titir*”¹⁰⁵ cümlesinde ‘*yavlak ayıg*’ aynı cümle içerisinde ve ‘*eş anlamlı*’ olarak yer almış. ‘*Yabız*’ kelimesi Eski Uygur metinlerinde ‘*kötü*’ anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁶ Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi eski ve Orta Türkçe devrelerinde *-b->v-w-* değişikliği bilinen bir husustur. Bu sebeple eski Türkçedeki ‘*yabız*’ kelimesinin Orta Türkçede ‘*yavuz*’ ‘*kötü*’¹⁰⁷ şeklinde karşımıza çıkması ses değişikliği bakımından tabii bir süreçtir.¹⁰⁸ ‘*Yavuz*’ün; ‘*Yavaz*’, ‘*yavız*’¹⁰⁹, hat- ta ‘*yafuz*’¹¹⁰ şeklinde telâffuz edildiği de görülür. Eski Uygur Türkçesinde olduğu gibi Yeni Uygur Türkçesinde de ‘*yavuz*’ eski ‘*kötü*, *zalim*’ anlamını korumuş dolayısıyla ‘*yavuzluk*’ sözü, ‘*kötülük*, *zalimlik*’¹¹¹ anlamına gelmiştir.

“*Yavlak yolnung emgek-intin... lur*   “*Fenâ yolun eziyetlerinden..*
Yavız iştin abamu... evrilür.”   *kötü işten ebed..... çevrilir.”*¹¹²

Yavuz / *yavuz* sözü Harezmi Türkçesinde de ‘*yavuz yaxşı*’, ‘*kötü*, *iyi*’, ‘*yavuz yaman*’ şeklinde ikilime olarak kullanılmıştır.¹¹³ XIV. asır müelliflerinden *Âşık Paşa*, ‘*yavuz*’ sözünü ‘*kötü*’ manasında kullanmıştır.

“*Her birinün cevherinde neyise*   “*İnsanın aslında ne varsa,*
Ol biterdi yavuz u ger keyise”   *iyi veya kötü er geç o hâsil olur.”*¹¹⁴

Yavuz / *yavuz* sözünün XV. asır müelliflerinden *Eşrefoğlu Abdullah Rûmî*’nin *Divanı*’nda da ‘*fenâ*’ anlamında kullanıldığı görülüyor.¹¹⁵ *Ömer bin Mezîd* tarafından toplanan ve *Sultan İkinci Murad Han*’a sunulan ‘*Mecmûâtü’n-Nezâir*’ adlı bir gazel mecmuasında ‘*yavuz*’ kelimesi;

“*Bu resme gözde vü dilde olalıdan sakınuram*
Ben ol devletlü dildârı yavuz gözden yavuz dilden”¹¹⁶

¹⁰⁵ “*Bu canlıları öldürmek ise çok kötü bir ameldir.*” Ceval Kaya Ay, *Uygurca Altun Yaruk*, (AY/21/6-8) *Giriş-Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

¹⁰⁶ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 181.

¹⁰⁷ *DLT I*, 84-85 ‘*yavuzlanmak*’ *III*, 114 ve ‘*yavuzlamak*’ kötü bulmak. *III*, 342; *Tarama Sözlüğü*, c. VI, s. 4418.

¹⁰⁸ Bahattin Sav, “a.g.m”, s. 163; N. A. Baskakov, “Altay Dili-Genel Bilgiler”, (Rusçadan çev. Faruk Öztürk), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, s. 60, 2004.

¹⁰⁹ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 189.

¹¹⁰ *DLT III*, 10.

¹¹¹ E. N. Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev. İklil Kurban), s. 462, Ankara, 1995.

¹¹² Reşid Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 168-169.

¹¹³ Funda Toprak, “Harezmi Türkçesinde İkilemeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. V, Sayı: 2, s. 277, İzmir, 2005.

¹¹⁴ Damira İbragim, “*Âşık Paşa*’nın *Garibnamesi*”nden Hareketle Anadolu Türk Kültürü ve Kazak Kültürünün Karşılaştırılması”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, s. 157, İstanbul, 2007.

¹¹⁵ Emek Üşenmez, “*Eşrefoğlu Rûmî* Divanında Eski Türkçe İzleri”, *G.O.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 170, 2006.

¹¹⁶ Mustafa, Sarı, “Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 13, s. 238, 2000.

şeklinde yer almıştır. Yine XV. asırda *Muhammed bin Hamza* adlı birisi tarafından tertip edilen '*Satr-Arası Kur'an Tercümesinde* 'yavuz' sözü 'kötü' anlamında kullanılırken, 'yavlak' sözünün 'çok, pek çok' anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹¹⁷ XIII, XIV ve XV. asırda telif veya tercüme edilen eserlerin *Tarama Sözlüğü* hazırlığı için taranmasında 'yavuz' sözünün, 'kötü, fena' anlamlarında kullanıldığı görülüyor.¹¹⁸ Bugün 'yavuz' biçiminde ilgi çekici bir anlam iyileşmesiyle yaşamını sürdüren kelime böylece, on iki yüzyıldan beri Türkçede canlılığını korumakta ve aşağı yukarı son dört yüzyıl içinde anlamca değişiklik geçirmiş bulunmaktadır. Bu durum, Gök Türk yazıtlarından önce kelimenin uzun süre eski anlamında yaşadığına tanık sayılabilir.¹¹⁹ 'Yavuz' kelimesi, XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarında yazılmış olabileceği sanılan ve İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hafid Efendi bölümü 139 numarada kayıtlı olup müellifi, müstensihisi, telif ve istinsah tarihleri kesin olarak bilinmeyen '*Ahval-i Kıyamet*' adlı eserde 'kötü, fena' anlamında kullanılmıştır.¹²⁰ Yine XVII. asırda *Şemsî* adlı birisi tarafından telif olunan '*Cevâhirü'l Kelimât*' adlı Arapça eserde 'yavuz' kelimesine Arapça 'şerr' 'kötü, fena' anlamı verilmiştir.¹²¹ XVII. asrın ikinci yarısı başlarında yazılmış olup British Museum'da Rein Katalogu'nun (Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum, 1888) 233-234'üncü sayfalarında (Harl, 5486) numara ile kayıtlı bir Türk atalar sözü mecmuasının 6.b sayfasında;

"Ne yavuz ol asıl,
Ne yavaş ol basıl"¹²²

şeklinde bir ata sözü yer almıştır. XVIII. asır divan müelliflerimizden *Râ-tıb Ahmed Paşa Zâde Nâşid* (1749-1791), 'yavuz' kelimesini yine eskisi gibi 'kötü' anlamında kullanmış ve bir beytinde;

"Yavuz gözden hemîşe hıfz ede şâh-ı cihân-bân'ı
biri de 'abd-ı memlûk-i kadîmi rüstem aga'dır."¹²³ demiş.

Gök Türk yazıtlarında "fena, kötü, perişan" giderek "hırsız" anlamlarını içeren "yabız, yavuz" sözcüğü ses değişmesiyle 'yavuz' şeklini almış,

¹¹⁷ Muhammed bin Hamza, *Satr-Arası Kur'an Tercümesi*, (haz. Ahmet Topaloğlu), c. II (Sözlük), s. 643, İstanbul, 1978.

¹¹⁸ *Tarama Sözlüğü*, c. VI, s. 4418-4433.

¹¹⁹ Doğan, Aksan, "Eşanamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanamlardan Yararlanma", s. 9.

¹²⁰ (*Yavuz*, 12a. 247, *yavuzdan* 31b. 687 ve *yavuzları* 51b. 1137. sayfalarında) Osman Yıldız, "Ahvâl-İ Kıyamet'te Dudak Uyumu", *Turkish Studies*, c. 5/1, s. 112, Kış 2010.

¹²¹ Yılmaz İnce, "Manzum Sözlükler ve "Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, Sayı: 2, s. 181, Elazığ, 2002.

¹²² Şükrü Elçin, "British Museum'da Bulunan Yazma Bir Türk Atalar Sözü Mecmuası", *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 114, Yıl X/6, s. 385/51, Nisan 1972.

¹²³ Ömer Zülfe, *Nâşid (1749-1791) Divan*, s. 13, İstanbul, 1998.

bu arada da kötü anlamını yitirerek anlam iyileşmesi yoluyla günümüzde “*iyi, güzel huylu, eli açık, yiğit*” anlamlarını yüklenmiştir.¹²⁴ Ancak, bu anlam iyileşmesi Anadolu'ya mahsus kalmıştır. Çağımızın Büyük Tatar şairlerinden Ş. Babiç bir şiirinde *yavuz / yavız* kelimesini çok eski anlamıyla ‘*şeytan*’ yerine kullanmış:

“*Nefse-şeytan, bik yavız ul, her ademne azdıra,
Azdıra torgaç, nadannarnı yullarinnan yazdıra.*”
“*Nefse şeytan, çok azgın o, her âdemi azdırır
Azdırdıkça, cahilleri yollarından kaydırır*”¹²⁵ demiş.

Kaşgarlı Divanı’nda ‘*yawlak*’ sözü Oğuzca ve Kıpçakça belirtmesiyle ‘*kötü, düşkün, her şeyin kötüsü*’¹²⁶ şeklinde tanımlanmış. Bu söz Uygur metinlerinde de aynı anlamda kullanılmıştır.¹²⁷ Metinlerde; “*Min artuk küwrüglar üninte üstünrek yawlak ün turdı.*”¹²⁸ “*İnçe bolmazun kaltı bo arıĝ içinte yawlak keyikler bar bolup biz yokadguluk bolmalım*”¹²⁹ sözleri yer almıştır.

Büyük Türk dilcisi müellifimiz *Kaşgarlı Mahmud*, temel başvuru kaynağımız olan eserinde;

“*Bilinmelidir ki, Oğuzların dili incedir, Türklerin, birisi asıl ve kök, öbürüsü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar ‘takıntı’ olanını kullanırlar. Hâlbuki öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Oğuzlar bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman ‘kardı’ deyip asıl olanı bırakırlar. ‘Alkamak- kargamak’ sözünde olduğu gibi Türkler ‘edhgü yawlak’ derler, bu ‘iyi kötü’ demektir. Edhgü=iyi, yawlak=yavuz, kötü, anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar. Tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek yani yalnız olarak tanırlar*”¹³⁰

açıklama ve örneklerini veriyor. Müellifimiz devamla; “*Yawlak*’ (Yawlak Sarıĝ) *bir beyin adı idi. ‘يَلاَقْ’ ‘Yawlak’ kelimesi aslında ‘şiddetli, pek, katı*’ (Yawlak katıĝ yıĝaç-çok sert ağaç) *anlamındadır*”¹³¹ diyor.

¹²⁴ Bahattin Sav, “a.g.m”, s. 163.

¹²⁵ Çulpan Zariyova Çetin, “Şeyhzade Babiç Eserlerinde Dini Motifler”, (*Kazakistan’da çıkan Туркология (N-3)*, Mamır-Mayısım, 2003)’den Ayrı Basım, s. 3, 2003.

¹²⁶ DLT III, 43.

¹²⁷ Ahmet Caferoĝlu, *a.g.e.*, s. 189; Gabain, A. Von., *a.g.e.*, s. 310.

¹²⁸ “...binden fazla davulun gürültüsünden daha üstün korkunç bir gürültü vardı” Gabain, A. Von., *a.g.e.*, s. 88.

¹²⁹ “Böyle olmasın. Bu orman içinde vahşi hayvanlar bulunup biz yok olmayalım” Gabain, A. Von., *a.g.e.*, s. 130 n.58.

¹³⁰ DLT I, 432, ‘ol edhgüni yawlaktan edhirdi-o, iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırdı.’ DLT I, 177, “*caman cakşı/cakşı caman-kötü iyi/iyi kötü*” Fiĝen Güner Dilek, “Altay Türkçe’sinde İkiemeler”, *biliĝ*, Sayı: 28, s. 89, Kış 2004.

¹³¹ DLT III, 44, *Katıĝ*’dan (I, 375) başka, *İdhrık* (Arguca I, 102), *Obuz* (I, 54) ve *ters DLT I*, 348, kelimeleri de Türklerin katı, sert, güç anlamlarında kullandıkları kelimelerdir. Ancak tamlamada ‘*yawlak*’ karşılığı ‘*şiddetli, pek, katı*’ değil, ‘*çok*’ olmalıdır.

*Kaşgarlı'nın 'tokuşgan' kelimesini açıklarken verdiği 'ol er ol yawlak tokuşgan'*¹³² sözündeki '*yawlak*' kelimesi '*yavuz, kötü*' anlamında tercüme edilmiş ise de bu kelimenin kötüden ziyade '*çok*' şeklinde tercüme edilmesi münasip görünmektedir. Kirman Selçuklularından *II. Arslan Şah*'ın (öl. 573/1177) oğlu olup amcası *II. Turan Şah* tarafından gözlerine mil çektirilen bir *Arslan Yavlak* görülüyor. Buradaki '*Yavlak*' herhalde *Kaşgarlı'nın 'kötü, fena'* manasını verdiğini '*yavlak*'tır. Eğer böyleyse olumsuzluk çağrıştıran manasıyla '*yavlak*' ismini kullanan ilk kişi de *Arslan Yavlak* olmalıdır.¹³³ Bu son bilgiyi veren *Faruk Sümer* daha sonra "*Yavlak Arslan adı oldukça yaygın adlardan birisidir*"¹³⁴ diyor. Kötülük, fenalık çağrıştıran bir adın oldukça yaygın olması düşünülmemeyeceğine göre demek ki daha önceki '*kötü, fena*' manası XI. asırda olumlu yönde gelişen '*yavlak*' sözü, XII. ve XIII. asırlarda tamamen '*iyi, çok, mert, cesur*' gibi manalar kazanmıştır. Türklerde av, tabu ve esasen '*ağlak*' olan '*avlak*'lar yasak bölge ise de av aynı zamanda halk için bir doyumluk, bir bolluk, ordu için bir savaş talimğâhı olduğundan çokluğu ifade etmiştir. XIII, XIV ve XV. asırda telif veya tercüme edilen eserlerin *Tarama Sözlüğü* hazırlığı için taranmasında '*yavlak*' sözünün, '*çok, pek, gayet*' anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.¹³⁵ Dolayısıyla bu kelime Yunus Emre'nin şiirlerinde de '*çok, pek, gayet*' anlamında kullanılmıştır;

"*Bu yol yavlak uzakdur dünya ana duzakdur
Bu duzaga ugrayan komaya kılavuzın*"¹³⁶

'*Yavlak*' sözü XV. asır Divan müelliflerinden *Eşrefoğlu Abdullah Rûmî'nin Divanı*¹³⁷ ile aynı asırda *Muhammed bin Hamza* adlı birisi tarafından telif olunan '*Satır-Arası Kur'an Tercümesi*'nde de '*çok, pek, gayet*' anlamlarında kullanılmıştır.¹³⁸ Müellif *Muhammed bin Hamza*, bir ayeti tefsir ederken; "*Dakı kaçan eylük eyledük âdamıya yüz döndürdi, dakı irak eyledi yanını ya'ni hakdan dakı kaçan yokandı ana yavuzluk, oldu yavlak ümitsiz*"¹³⁹ diyor.

Dîvânü Lûgâti't-Türk'ün manzum parçalarında '*yavuz / yavız-yavuz*' kelimesi '*kötü, fena*' anlamında birçok yerde geçmektedir.

¹³² DLT I, 519.

¹³³ F. Sümer, *Türk Devletlerinde Şahıs Adları II*, s. 593, TDAV Yay., İstanbul, 1999.

¹³⁴ F. Sümer, *a.g.e.*, II, s. 749.

¹³⁵ *Tarama Sözlüğü*, c. VI, s. 4402-4406.

¹³⁶ Emek Üşenmez, "Yunus Emre'nin Dili Hakkında", *Akademik Bakış*, Sayı: 16, s. 6, Nisan 2009.

¹³⁷ Emek Üşenmez, "Eşrefoğlu Rûmî Divanında Eski Türkçe İzleri", *G.O.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 162-170, 2006.

¹³⁸ Muhammed bin Hamza, *a.g.e.*, s. 642.

¹³⁹ Muhammed bin Hamza, *a.g.e.*, s. 643.

"Ödhlek kamug küfredi erdem arg sewredi yunçığ yawuz tuvradı erdem begi çertilür"	"Zaman bütün bütüne gevşedi; fazilet dibekek seyredi, düşkün ve kötü davrandı fazilet eri yok edilir." ¹⁴⁰
"Kuş yawuzı sagzıgan Yıgaç yawuzı azgan Yer yawuzı kazgan Budun yawuzı Barsgan"	"Kuşların kötüsü saksağan, ağacların kötüsü kuşburnu, yerin kötüsü bataklık Halkın kötüsü Barsganlılar" ¹⁴¹

Türkçede artzamanlı sözvarlığı boyutuyla 'yablak', 'yabız' ve 'anyığ' kelimeleri dışında, 'kötü, fenâ' anlamlarına gelen diğer sözler şunlardır:

Alığ: her nesnenin kötüsü (Oğuzca ve Kıpçakça)¹⁴² *Beter*: daha kötü (Farsçadan geçmedi)¹⁴³ *Çatur*: kötü, 'çatur kişi'; huyu kötü kimse.¹⁴⁴ *El*: kötü, değersiz.¹⁴⁵ *Es*: fenalık, kötülük, ayıp şey; avret yeri.¹⁴⁶ *Esizliğ*: fenalık, kötülük, haşarılık.¹⁴⁷ *bkz>* ıszılık, ıssızlık, isizlik. *Kurt*: kötü.¹⁴⁸ *Kötü*: dam.¹⁴⁹ *Kündi*: aşağılık, kötü (Oğuzca)¹⁵⁰ Oğuzların kullandığı bu 'kündi' sözü Farsçada kin ve intikam anlamına gelen 'kine' sözüdür. *Ören*: her nesnenin kötüsü (Oğuzca). Bu Farsça 'vîran' kelimesidir.¹⁵¹ *Tas*: her nesnenin kötüsü, bayağısı (Oğuzca).¹⁵² *Yawırmak*: halin kötüleşmesi, yoksullaşması.¹⁵³ *Yunçımak*: kötüleşmek¹⁵⁴ *bkz>* tençmek, yençimek. *Yaman*: kötü, kötü niyetli,¹⁵⁵ kötülük, musibet, fenalık, korkunç.¹⁵⁶

'Çok' kelimesinin karşılığı olarak Gök Türk yazıtlarında, 'öküş' ve 'artuk' kelimeleri kullanılmıştır. Yazıtlarda; "Yarıkinda yalmasında yüz ar-

¹⁴⁰ (Zaman zayıfladı, ululuklar azaldı ve zayıf ve düşkün olan kimseler kuvvetlendi. İyilikler beyi öldüğü için böyle oldu.) "Bununla Afrasiyabı murad ediyorlar." DLT I, 103.

¹⁴¹ Barsganlılar pinti oldukları için 'yawuz'dur yani kötüdür. DLT I, 439.

¹⁴² DLT I, 64.

¹⁴³ *Kutadgu Bilig*, b.6141. Bu 'beter' sözünün aynı zamanda ve bazı durumlarda 'pek / çok' anlamlarına da geldiğine dair *bkz.* Gülsel Sev, "Beter" Sözcüğünün Farklı Bir Kullanımı", *Di-yalektolog Dergisi*, Sayı: 3, s. 53-58, Kış 2011.

¹⁴⁴ DLT I, 363.

¹⁴⁵ DLT II, 49.

¹⁴⁶ DLT I, 210.

¹⁴⁷ *Kutadgu Bilig*, b.5834; DLT III, 161.

¹⁴⁸ DLT I, 342.

¹⁴⁹ DLT I, 269, 278, III, 219.

¹⁵⁰ DLT I, 419.

¹⁵¹ DLT I, 76.

¹⁵² DLT I, 329; Bu 'tas' kelimesi Kıpçakça'da 'kayıp, yok olmuş' demektir. Ufuk Tavkul, "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi", s. 22, *krş.* L. Liğeti, *Codex Cumanicus*, s. 138.

¹⁵³ DLT III, 304.

¹⁵⁴ DLT III, 303-435.

¹⁵⁵ E. N. Necip, *a.g.e.*, s. 457; DLT III, 30; Kırgız, Kazak Türkçe'sinde 'caman' K. K. Yudahin, *a.g.e.*, c. I, s. 171; Ufuk Tavkul, "a.g.m", s. 26, *krş.* L. Liğeti, *Codex Cumanicus*, s. 69.

¹⁵⁶ *Tarama Sözlüğü*, c. VI, s. 4260; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 184.

*tuk okun urtı*¹⁵⁷ ‘Azıg öküş kıldı’¹⁵⁸ “Az budunuğ öküş kıldım”¹⁵⁹ “Öküş türk budun öltüg”¹⁶⁰ “öküş ölteci anda tirildi”¹⁶¹ “Öküş kişi öltüg”¹⁶² “Yımşak ağısinga arturup öküş Türk budun öltüg”¹⁶³, “Çıganyıg bay kıldı, azıg öküş kıldı”¹⁶⁴, “öküş tiyin neke korkur biz”¹⁶⁵ ve “Oğuzug öküş ök ölürti”¹⁶⁶ şeklinde sözler yer almıştır. Bunların haricinde Bilge Kağan Yazıtında yedi kez geçen ‘ertingnü’ kelimesi de ‘pek / çok’ anlamında geçen kelimelerden olmalıdır.

‘Öküş’¹⁶⁷, ‘üküş’¹⁶⁸ kelimesi Türkçede ‘çok’ anlamına geldiği gibi aynı zamanda ‘uydurma, sağlıksız’ anlamına da gelirdi.¹⁶⁹ Eski Türkçedeki bu ‘öküş’ sözünün Uygurca ‘ügüş’ (çok, sayısız) şeklinde okunması sözcüğün eskiden olduğu gibi ‘ö’ ile değil de günümüzde olduğu gibi ‘ü’ ile ‘üküş’ şeklinde okunması gerektiğini desteklemektedir.¹⁷⁰ Eski bir Türk şiirinde;

“İki köngül birikdi ögrünçi öküş   “İki gönül birleşti, sevinci çok
ini içi tüzüldü tavarı telim”   büyük, küçük kardeşler anlaştı, m alı
çok”¹⁷¹

denir. Buradaki ‘telim’¹⁷² sözü de Eski Türkçede ‘çok’ anlamında kullanılan sözlerdendir. Çok anlamında yaygın olarak kullanılan sözlerden birisi de ‘köp’ kelimesidir.¹⁷³ ‘Çok’ anlamındaki ‘Köp’ ve ‘öküş’ kelimeleri *Divanü Lügati’t-Türk* ile aynı dönemin ve sahanın eseri olan *Kutadgu Bilig*’de çok kullanılmıştır;

“Bu il tutguka köp er at sü kerek   “Memleket tutmak için çok asker ve
er at tutguka neng tavar tü kerek”   ordu gerekir,
askeri beslemek için de çok mal ve
servet gerekir”¹⁷⁴

¹⁵⁷ “Zırhından kaftanından yüzden fazla (çok) ok ile vurdular.” K.T.D 33. artuk: artık, çok, fazla, Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 14; *DLT I*, 99 II, 137.

¹⁵⁸ “Azı çok yaptı” K.T. D.29., B.K. D.14.

¹⁵⁹ “Az milleti çok yaptım.” K.T. G.10., D.29. B.K. D.29. K.7.

¹⁶⁰ “Çok çok Türk milleti öldün” B.K. K.5.

¹⁶¹ “Çok ölecek orda dirildi” B.K. D.31.

¹⁶² “Çok insan öldür” K.T. G.7., B.K. K.6.

¹⁶³ “Yumuşak ipek kumaşına aldanıp çok çok Türk milleti öldün” K.T. D.6.

¹⁶⁴ “Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı.” K.T. D.16., B.K. D.14.

¹⁶⁵ “Çok diye niye korkuyoruz” T. II. T. B.4.

¹⁶⁶ “Oğuzu pek çok öldürdü.” T. I. T. B.7.

¹⁶⁷ *DLT I*, 62-I, 303; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 100.

¹⁶⁸ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 177.

¹⁶⁹ *DLT I*, 62.

¹⁷⁰ Mehmet Ölmez, “Türk Dili”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, s. 206, 1994.

¹⁷¹ Reşid Rahmeti Arat, *a.g.e.*, s. 296-297.

¹⁷² *DLT I*, 132-249; *DLT I*, 397-514; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁷³ K. K. Yudahin, *a.g.e.*, c. II, s. 505; E. N. Necip, *a.g.e.*, s. 206; Gaban *a.g.e.*, s. 97; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 78; *Tarama Sözlüğü*, c. IV, s. 2693; Tuncer Gülensoy, “Eski ve Orta Türkçede Bazı Sözcüklerin Altayistik Açısından İncelenmesi”, s. 102.

¹⁷⁴ *Kutadgu Bilig*, b.2057.

Kutadgu Bilig'de 'çok' kelimesi bugünkü Türkiye Türkçesindeki anlamı ile de kullanılmıştır.

"Hazine nerek köp er at çok kerek "Hazine neye gerek, çok asker gerek,
begi bay kereksiz budun tok Beyin zenginliği gereksiz, halk tok
kerek" olmalı."¹⁷⁵

Eski eserlerde 'çok' anlamında kullanılan kelimelerden birisi de 'ked' kelimesidir. 'Ked', kelimesi *Kaşgarlı*'da 'bu kelime 's' ile yazıldığı gibi 's' ile dahi yazılır. Bir şeyi anlatmakta abartma ve pekitme arzu edilirse bu kelime kullanılır¹⁷⁶ şeklinde açıklanmıştır. XI. asırda *Ebû İshâk Ahmed bin Muhammed bin İbrâhim es-Sa'lebi en-Nişâbüri eş-Şafî* (öl. 1035) (Sa'lebi) tarafından telif olunan '*Kıyas-ı Enbiya*' adlı eserde 'ked', kelimesi 'çok, iyi' anlamında kullanılmıştır. Müellif eserde: "siz bana buşuyıla ked korku görmedin benden yüz döndürdünüz"¹⁷⁷ diyor. *Kutadgu Bilig*'de şu şekilde yer almıştır:

"Ukuş ol sanga edgü andlıg adaş "Akıl senin iyi ve yeminli bir dostundur;
bilig ol sanga ked bagırsak ka- bilgi senin için çok merhametli bir
daş" kardeşir"¹⁷⁸

Türkmen Türkçesinde 'çok' kelimesi karşılığı olarak kullanılan bir 'üpcün' kelimesi vardır. Bu kelime '*Türkmen Dilinin Sözlüğü*'nde 'hiçbir zada meteçligi yok, maddi hal-yagdayı yeterlik derecede bolan, gerek zadı yer-be-yer bolan' manasıyla verilmiş. 'Çok' anlamında kullanılan bu kelimenin menşeinin, 'Üpcün' ismi de 'efzün' (Frs. fazla, çok, yukarı, aşkın)dan gelmekte yine iç seste -f->-p-, kelime başında ünlü yuvarlaklaşması ve yine iç seste -z->-c- değişiklikleri geçirerek efzun>epcun>üpcün biçiminde olduğu iddia edilmiştir.¹⁷⁹ Ancak Türkmen Türkçesinde 'çok' karşılığı olarak kullanılan 'üpcün' kelimesinin Farsça 'efzün'dan değil Türkçe 'çok' anlamındaki 'köp'den gelmesi ve 'köp'ün halk fonetiğine uymuş hali olması daha münasip görünmektedir.

Türkçede artzamanlı sözvarlığı boyutuyla 'çok' anlamında kullanılmış olan diğer kelimeler şöyledir:

Asru: çok, aşırı, fazla.¹⁸⁰ *Kalın*: çok, kalabalık,¹⁸¹ *Büte*: çok, pek çok.¹⁸² 'Çok' anlamındaki bu 'büte' kelimesini Oğuzlar bilmezlerdi.¹⁸³ Bu keli-

¹⁷⁵ *Kutadgu Bilig*, b.3031.

¹⁷⁶ *DLT I*, 322 'kedh at-ne iyi at', *kedh nenğ-ne iyi şey*.

¹⁷⁷ Yılmaz, Emine Demir, Nurettin, "Bir Sa'lebi Çevirisi" (Kıyas-ı Enbiyâ: TDK Nüshası), *Central Asian Studies*, c. 10-1 s. 6, 2005.

¹⁷⁸ *Kutadgu Bilig*, b.317; 'Ked-ket-kid-kit; çok, fazla' Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 69-72-73.

¹⁷⁹ Ayşe İlker, "Türkmen Türkçe'sinde Köken Olarak Kendini Gizleyen Kelimeler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, s. 273, Bahar 2001.

¹⁸⁰ Ufuk Tavkul, "a.g.m", s. 5, krş. L. Ligeti, *Codex Cumanicus*, s. 122.

¹⁸¹ *DLT I*, 371, 404.

¹⁸² *Kutadgu Bilig*, b.1587-3309-3635-5723.

me ejderha anlamındaki 'büke'¹⁸⁴ kelimesinin bir bozuntusu ve dolayısıyla bir örtmece ismi olmalıdır. *Ertingü*: çok, fevkalâde, son derece. *Erüş*: pek çok, sayısız, hesapsız.¹⁸⁵ *Kop*: çok, pek.¹⁸⁶ *Ökil*: çok (Kıpçakça).¹⁸⁷ 'Çok' anlamında ve Kıpçakça kaydıyla verilen bu 'ökil' kelimesi diğer Kıpçak sözlük ve eserlerinde *üküş-öküş* şekilleriyle görülmektedir.¹⁸⁸ 'key'¹⁸⁹, 'delim'¹⁹⁰ ve 'kensü'¹⁹¹ kelimeleri de Türkçede 'çok' anlamında kullanılmıştır. *Tümen*: çok¹⁹² (bu kelime Moğolca'dan geçme olup on bin demektir.)¹⁹³ *Üdhrek*: artan, fazlalık, çokluk.¹⁹⁴ "Yumgı: toplu, çok. Yumgı nenğ = çok toplu şey. Kişi yumgı keldi = halk toplu, çok olarak geldi".¹⁹⁵ *Kür*: Bu kelime esasen yiğit, sarsılmaz, pek yürekli, kabadayı anlamındadır.¹⁹⁶ *Tuncer Gülensoy*; 'Köken Bilgisi Sözlüğü'nde, Türkiye Türkçesinde 'çok, bol' anlamındaki 'gür' kelimesinin de Eski Türkçedeki 'cesur, yiğit, güçlü' anlamındaki bu 'kür' kelimesinden geldiğini belirtir. Kelime üzerinde müstakil etimolojik çalışmalar yapılmıştır.¹⁹⁷ Aynı kaynağımızda 'ürkek' anlamında geçen 'küre' kelimesi, 'çok'tan gelen 'taşma, fişkurma' anlamındaki 'çokrama'¹⁹⁸ ve kaynatmak anlamındaki 'çokratmak'ta¹⁹⁹ olduğu

¹⁸³ 'Men anğar büte yarmak berdim-ben ona çok para verdim' DLT III, 217.

¹⁸⁴ *Büke*: ejderha DLT III, 227; *Kutadgu Bilig*, b.1202-2354-6388.

¹⁸⁵ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁸⁶ DLT I, 319; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁸⁷ 'Ökil kişiler=çok kişiler' DLT I, 74.

¹⁸⁸ Funda Toprak, "Divanü Lügati't-Türk'te 'Kıpçakça' Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Sözlüğü İçindeki Yeri", s. 88.

¹⁸⁹ Selcen Çifçi, "XV. Yüzyıl Şairi Hatipboğulu Ve Bir Mesnevisi: Bahrü'l-Hakâyık", *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, s. 195, 2001. *krş. Bahrü'l-Hakâyık*, s. 102.

¹⁹⁰ Selcen Çifçi, "a.g.m", s. 185. *krş. Bahrü'l-Hakâyık*, s. 221; *Dede Korkut Kitabı I*, s. 148.

¹⁹¹ Avni Gözütök, "Rabgûzî, Kısasu'l-Enbiyâ: XIX. Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37, s. 4, Erzurum, 2008. Bu kelime 'Kısasu'l-Enbiyâ'nın Kazan nüshasında 'ken-ü kav-boş ve tenha' şeklinde iken (K.2b20), Londra nüshasında 'kensü-çok, fazla' (L3r15) anlamında geçmektedir. Bu da 'yablak'ın, 'ağlak' ve 'avlak' demek olduğunu göstermektedir.

¹⁹² DLT I, 402; *Kutadgu Bilig*, (birçok yerde).

¹⁹³ *Moğolların Gizli Tarihi*, (haz. Ahmet Temir) s. 141 ayrıca n.2 Ankara, 1995; B.Y., Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilâtı*, (çev. A. İnan) s. 224-254 Ankara, 1995 John R. Krueger, "Eski Türkçe'de Moğolca Eleştiriler", (çev. Mustafa S. Kaçalın), *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4 s. 213, 2002; Ahmet Temir, "Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askerî Teşkilât", *Türk Kültürü*, Sayı: (Ordu Sayısı), 118, yıl, X, Ağustos (1972), s. 1123/203; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 168; E. N. Necip, *a.g.e.*, s. 430; 'Tümön' K.K. Yudahin *a.g.e.*, c. II, s. 770.

¹⁹⁴ DLT I, 103.

¹⁹⁵ DLT III, 35.

¹⁹⁶ DLT I, 324; *Kutadgu Bilig*, b.144-2705.

¹⁹⁷ Aysu Ata, "Kutadgu Bilig Üzerinde Bir Düzenleme Denemesi: Kör Mü? Kür Mü?", *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 11, Sayı: 1, 1993; Mehmet Turgut Berbercan, "Kür Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, Bahar 2009; s. 176; *krş. Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkçesi'ndeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)*, s. 397, Ankara, 2007.

¹⁹⁸ DLT I, 492 III, 4.

gibi 'kür' ile alâkalıdır.²⁰⁰ 'Çok' kelimesinin bunun dışında 'kor, köz, ateş, ziya, alev, parlaklık'²⁰¹ anlamları ile 'ateş alevi, ateş yalını'²⁰² gibi anlamları da vardır.

Yok kelimesi Gök Türk yazıtlarında 'ölüm'²⁰³, 'mevcut olmama'²⁰⁴ ve 'değil' anlamlarında kullanılmıştır. Yazıtlarda; "Ol amtı anyıg yok"²⁰⁵, "Ötüken yışda yig idi yok ermiş"²⁰⁶, "Budun,.. yotuzın yok kıldım"²⁰⁷, "Uluğ oğlum ağrıp yok bolça"²⁰⁸ ve "Katun yok bolmuş erti. Anı yoglatayın tidi"²⁰⁹ sözleri yer alır. Türkçede 'yok' kelimesi aynı zamanda 'kötü, fena'²¹⁰ demektir. Onun için Oğuzlar 'yok' demezler 'anğ' derlerdi ki, bu 'yok, değil' demektir. Onlarda, 'anğ anğ' deyince 'yok yok' demek olurdu.²¹¹ Yine 'dağ' kelimesi, Argu dilinde 'yok' demek iken, Oğuzlar Argulara yakın olduklarından bu kelimeyi onlardan alarak 'tegül-değil' şeklinde kullanmışlardır.²¹² Türkçede 'yok' ile 'yoğ' aynı kelimelerdir.²¹³ 'Yoğ' ölü için aş vermek anlamına gelirdi.²¹⁴ 'Yok olmak' bir bakıma amel defterinin kapanması anlamına geldiğinden yazılı olan bir şeyin silinmesine 'yodhsamak'²¹⁵ denirdi.

Varlığın, yokluğu, yokluğun varlığını muciptir. Var-yok, çok meselesi tasavvufçuların, Divan Edebiyatçıların ve kelâmcıların uğraşı alanı olmuştur. Divan Edebiyatımızda bazı şairlerimiz 'yok-çok' kelimeleriyle âdeta istihza etmişlerdir. 'Var, Yok, Çok' kelimelerini edebiyatımızda yan yana en iyi işleyen XVI. asır Divan şairlerimizden Fuzûlî'dir.²¹⁶ XVII. asrın ikinci yarısıyla XVIII. asrın ilk yarısı arasında yaşamış olan mutasav-

¹⁹⁹ DLT II, 333 'çokrak'; 'kaynak'. Ufuk Tavkul, "a.g.m", s. 9, krş. L. Ligeti, *Codex Cumanicus*, s. 145.

²⁰⁰ Gürer Gülsevin, "Kutadgu Bilig Türkçe'sinden Anadolu Ağzlarına", *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, s. 109-121, s. 119, 2006/1.

²⁰¹ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

²⁰² DLT III, 128.

²⁰³ Gabam, A. Von., *a.g.e.*, s. 312.

²⁰⁴ DLT III, 143-152-384; Kırgız dilinin fonetik kaidesine göre 'cok' K.K. Yudahin, *a.g.e.*, c. I, s. 219.

²⁰⁵ "O şimdi kötü değildir." K T. G.3., B.K. K.2.

²⁰⁶ "Ötüken ormanından daha iyisi hiç yokmuş" K.T G.4.

²⁰⁷ "Millet... karısını yok kıldım" B.K. G.4.

²⁰⁸ "Büyük oğlum hastalanıp yok olunca" B.K. G.9.

²⁰⁹ "Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım dedi" T.I. K, 7. 'yoklatmak': çıkarmak, yükseltmek. DLT II, 355.

²¹⁰ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

²¹¹ DLT I, 40.

²¹² DLT III, 153.

²¹³ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 195; Saadettin Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 21, Sayı: 33, s. 90, 2003.

²¹⁴ DLT III, 309; Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 195.

²¹⁵ DLT III, 305.

²¹⁶ Gülgün Yazıcı, "Fuzûlî'de Varlık Yokluk Çokluk: Bin Varmış Bir Yokmuş Çok Varmış Hiç Yokmuş", *Turkish Studies*, c. 4/6, s. 459, Sonbahar 2009.

vıf şairimiz *Azbî Baba*; *'Bendedir yokdur velikin var ile yok kandadır'*²¹⁷ demiş. XIX. asır devlet adamı ve şairlerimizden olan *Akif Paşa* (1787-1845) ise *'Kaside-i Âdem'* adıyla altmış dokuz beyitlik bir kaside yazmış.

'Yok' kelimesi *'çıkılması zor, yokuş yer'*²¹⁸ anlamında da kullanılmıştır. *'Çertil'* kelimesi *'yok edilmek, ortadan yok olmak, ölmek, kaybolmak, uzaklaşmak, elden çıkmak'*²¹⁹ anlamlarındadır. *'Ap'* kelimesi ise *'değil, yok'*²²⁰ anlamına gelen kelimelerdendir. *'Yok'* kelimesinin, *'yak'* şeklinde söylen-diği de görülmektedir.²²¹ *'Yok'* kelimesi *'çanak bulaşığı'* anlamına gelir bu *'yok yak', 'yuk yak'* ve *'yak yuk'* şeklinde dahi söylenir ve aynı manayı ifade ederdi.²²² *'Yokadmak'* sözü *'yok'* olmak demektir.²²³

Müellifimiz *Kaşgarlı*; *'abartma edatı olan 'ök' tok ve kalın söylenen ke-limelerle kendine 'ف' ve 'غ' getirilen kelimelerde 'ök' yerine 'ok' kullanılır'*²²⁴ diyor. Ok kelimesi Gök Türk yazıtlarında *'hep, bütün, çok'* anlamlarında kullanılmış; *"uzun yelmeg yime itm ok arkuy, karguğ ulgardım ok"*²²⁵, *"ol ok tün budunun sayu itimiz"*²²⁶ ifadeleri yer almış. Bu kelime fiillerde pe-kiştirme edatı olduğu gibi aynı zamanda *'paylar ve toprak hisseleri üzeri-ne-üleşmek için-atılan ok, çekilen kur'a'*²²⁷ anlamına gelirdi. *'Ok'* kelimesi *'mirasta düşen pay'*²²⁸ demektir. Dede Korkut Oğuzlarında da ortaklığın giderilmesi ve mülkün taksiminde ok atma usulünün geçerli olduğu gö-rülüyor.²²⁹ Ok sözü; *'mirasta düşen pay'* demek olduğuna göre servette *'bir artışı, bir çoğalmayı'* ifade etmiştir.

Celal Beydili, *"Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük"* adlı eserinde; *"Halk inanışlarının birçoğunda 'ok' sözcüğü cin ve şeytanın adı olduğu için, bu adı söylemek yasaktı"*²³⁰ diyor. Türk etnik-kültürel sisteminde mitolojik düşünceyle ilgili bir mitolojem olan *'ok'*, şaman mitolojisi ve şaman ritüe-linde bir kült özelliği taşımış ve önemli bir yer tutmuştur. *'Ok'* ve *'yay'* aynı zamanda hâkimiyetin, güç ve kudretin bir sembolüdür. Dolayısıyla bunlar hakkında tabular oluşmuş, örtmece sözler ortaya çıkmıştır.

²¹⁷ Mehmet Erol, "Azbi Baba Ve Divanı", *Türkbilig*, 2003/6 s. 78; krş. *Azbi Baba Divanı*, 12b-3.

²¹⁸ *DLT III*, 4.

²¹⁹ *DLT II 229, III*, 41.

²²⁰ *DLT I*, 34.

²²¹ E. N. Necip, *a.g.e.*, s. 455.

²²² *DLT III*, 4 *DLT III*, 143-160.

²²³ *DLT III*, 384.

²²⁴ *DLT I*, 71.

²²⁵ "Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep siperi, nöbet yerini büyüktüm hep" T.II. T.D.2-3.

²²⁶ "O aynı gece halkına haber gönderdik" T. II. T. B.7.

²²⁷ *DLT I*, 37.

²²⁸ "Anğar bir ok tegdi-ona mirastan bir ok düştü" *DLT I*, 48.

²²⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 153.

²³⁰ Celal Beydili, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (çev. Eren Ercan), Yurt Kitap Yay., s. 441, Ankara, 2005.

Türklerde 'ok' bir öldürme aracı olması kadar bir ölüm sembolüdür. *Kaşgarlı Divanı'nın* manzum parçalarında buna dair örnekler vardır:

“Yağı otın öçürgen Toydu anı köçürgen İşlar üzüp keçürgen Tegdi okı öldürü”	“Düşman ateşini söndüren, onları ordudan uzaklaştıran, işleri üzüp başaran idi, ölümün öldürücü oku değdi.”²³¹

Kutadgu Bilig'de 'ok' gençlik ve gençlik heveslerini, 'yay' ise ihtiyarlık ve gönül kırıklığını temsil etmiştir:

“Bodum erdi ok teg köngül erdi ya Köngül kılgu ok teg bodum bodı ya”	“Vücudum ok ve gönlüm de yay gibiydi, Şimdi vücudum yay oldu, gönlümü ok yapmalıyım”²³²

XIV. asır devlet adamı ve şairlerimizden olan *Kadı Burhaneddin Ahmed Divanı*'nda;

“Kirpiğinin her biri bir ohdurur
Bah yüreğime ki pâre pâredir”²³³

demiş. Hem Halk Edebiyatımızda hem Divan Edebiyatımızda sevgilinin kirpikleri 'ok', kaşları da 'yay'a teşbih edilir. *Kerem ile Aslı Hikâyes*'nde maşukun kirpikleri 'ok'a, kaşları 'yay'a teşbih olunur.

“Kaşın yaydır, kirpiklerin ok imiş,
Senin derdin yüreğimde çok imiş
Bivefasın bana vefan yok imiş”²³⁴

XIX. asır şairlerimizden olan *Geredeli Âşık Figanî* (1814-1895) bu konuyu en iyi işleyen şairlerimizdendir:

“Dilber atma gamzen oku Tığ-ı müjgânını sakın	Tâ tenimden cane geçti Sinem üzre kane geçti”²³⁵

demiş. Halk ve Divan Edebiyatı ürünlerinde sevgilinin kirpiklerin 'ok'a, kaşlarının 'yay'a benzetilmesine ve bunların vurucu, delici, öldürücü olduğuna dair pek çok örnek vardır.

Oğuzlar ve Kıpçakların '*kurman*-فرمان' dedikleri 'ok' ve 'yay'ın konulduğu kaplara diğer Türkler '*Yasık*' (gedeleç) diyorlardı.²³⁶ '*Yasık*'taki '*yas*'

²³¹ DLT I, 522.

²³² *Kutadgu Bilig*, b.371.

²³³ *Tarama Sözlüğü*, c. V, s. 2938.

²³⁴ İsa Öztürk, *Kerem ile Aslı, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, s. 150, İstanbul, 2006; Adem Balkaya, “Kerem İle Aslı Hikâyesinde Kerem'in Sevgili Tasvirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1-4, s. 99, Yaz 2008.

²³⁵ Hayrettin İvgin, *Geredeli Âşık Figanî*, s. 23, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1994.

'yay', 'ik' ise aslında 'ok' demektir. Bu 'ik' yani 'uk-ok' Gök Türk yazıtlarında 'ok= ↓' işaretiyle temsil edilen bir vokalli konsonanttır. 'Yas' sözü Türkçede 'zarar, ziyan' anlamına geldiği halde Oğuzlarda 'ölüm, helâk olmak'²³⁷ anlamındadır. Müellifimiz Kaşgarlı; 'inci'ye, "Oğuz ve Kıpçaklar 'جنجر', 'cincü', öbür Türkler ise 'ينجر' 'yincü'derler"²³⁸ diyor. Bu kurala göre 'ok' kelimesi Oğuzlarda 'çok', öbür Türklerde 'yok' demektir. Kıpçakların da 'ok'a, 'çok' demesi gerektiği halde, Kaşgarlı'da 'çok'un 'kötü, alçak' anlamları sadece Oğuzlar için verilmiş olmasının ikna edici şekilde izah edilmesi gerekir. Gök Türk yazıtlarında 'y'nin 'D', 'ok' hecesinin ise '↓' karakteri ile temsil edilmiş olması ve buna göre 'Yok' kelimesinin '↓D' şeklinde yazılması 'Yok'un 'ok' ve 'yay' demek olduğunu ortaya koymaktadır. 'Çok' sözü Oğuzlarda 'kötü, alçak' anlamına geldiği halde, 'çok' kelimesinin türevleri olan 'çokramak'²³⁹, 'çokraşmak'²⁴⁰ ve 'çoğlandı'²⁴¹ sözleri 'kabarmak, kaynamak, çoğalmak, artmak, ateşin yalınlanması ve askerinin toplanması' yani her halükârda bir artışı ifade etmiştir.

Türkçe'nin değişik lehçelerinde 'yay' kelimesi 'ya'²⁴², 'yas'²⁴³ şeklinde söylendiği gibi 'yağ'²⁴⁴ şeklinde dahi söylenmiştir.

"İrinçig kışın sürdi yazka esin	"Bahar esintisi eziyetli kışı sürüp
	götürdü;
Yaruk yaz yana kurdı devlet yasn"	parlak bahar yine mutluluk yayını
	kurdu." ²⁴⁵

'Ya' kelimesi hem 'ok' hem 'yay'²⁴⁶ anlamına geldiği gibi, 'ya' şeklinde dahi söylenir 'yaz mevsimi' ve 'yay' anlamını ifade ederdi.²⁴⁷ Yine 'yaz', yaz mevsimi,²⁴⁸ 'yay' ilkbahar²⁴⁹, hem ilkbahar hem yaz,²⁵⁰ 'yaz'²⁵¹ hem

²³⁶ DLT I, 444 III, 16 III, 50.

²³⁷ 'Anınğ oğlu yas boldı' DLT III, 159; Yas aynı zamanda 'zarar, ziyan' anlamına da gelirdi. aynı yer.

²³⁸ DLT I, 31.

²³⁹ DLT III, 280.

²⁴⁰ DLT II, 208.

²⁴¹ DLT II, 245.

²⁴² DLT I, 496, DLT III, 215, 'kuruglug ya-kurulu, kurulmuş yay' I, 496-500-501, 'ya bagrı-ya-yın orta yer' I, 360, Kutadgu Bilig, b.371-6532; Ahmet Caferoğlu, a.g.e., s. 181; Gabain, A. Von., a.g.e., s. 307.

²⁴³ Kutadgu Bilig, b.6397,

"irinçig kışığ sürdi yazkı esin	"Bahar esintisi eziyetli kışı sürüp götürdü;
yaruk yaz yana kurdı devlet yasn"	Parlak bahar yine mutluluk yayını kurdu."

Kutadgu Bilig, b.65.

²⁴⁴ Kutadgu Bilig, b.4139.

²⁴⁵ Kutadgu Bilig, b.65.

²⁴⁶ DLT I, 280.

²⁴⁷ Ahmet Caferoğlu, a.g.e., s. 182-189.

²⁴⁸ DLT III, 159 'caz' K.K. Yudahin, a.g.e., c. I, s. 193.

²⁴⁹ 'Yay' ilkbahar DLT III, 160; 'cay' yaz mevsimi, K. K. Yudahin, a.g.e., c. I, s. 189; Ufuk Tavkul, "a.g.m", s. 26, krş. L. Ligeti, Codex Cumanicus, s. 120-130.

ilkbahar hem 'yaz mevsimi' hattâ 'yas' yaz mevsimi²⁵² anlamına gelirdi.²⁵³ *Kutadgu Bilig*'de ve diğer bazı kaynaklarımızda 'yas' kelimesi 'zarar, ziyan' anlamında da kullanılmıştır.

"Bu üç koşnuluğın sanga asgı yok" "Bu üç komşuluktan sana fayda olmadı gibi,
Aning yası tegse angar osgı yok." Bunlardan gelecek zarar da önlenemez."²⁵⁴

XIV. asırda Ferišteoğlu tarafından Arap harfleriyle yazılmış olan 'Lügat-ı Ferišteoğlu' adlı sözlükte 'sayf - kılıç' kelimesi 'yay'= 'yaz' şeklinde tanımlanmıştır. Eski Türkçe yaz biçiminin 'ilkbahar', yay biçiminin ise 'yaz' anlamına geldiği anlaşılıyor.²⁵⁵ 'Yay' kelimesi, Eski Türkçedeki İlkbahar-yaz mevsimi anlamıyla, Amasya, Kars, Ağrı, Elazığ, İçel, Antalya ve Niğde çevresinde 'yay ayı' şekliyle Van-Erciş ağızlarında varlığını sürdürmektedir.²⁵⁶ Müellifimiz Kaşgarlı 'Yazok' sözünü izah ederken; "yazok et. Pastırma. Sonbahar vakti bir takım baharatlarla hazırlanarak kurutulan ettir; öylece bırakılır, ilkbaharda yenir. Bu 'ياز اوقی' 'yaz ok ye' sözünden alınmıştır. 'Baharda ye' demektir; çünkü ilkbaharda hayvanlar zayıflar. Pastırması bulunan kimse böylece ilkbaharda iyi et yer"²⁵⁷ diyor. Buradaki 'ok' sözü 'iyi' anlamında değil 'ziyade' yani 'çok' anlamındadır. Demek ki, 'yay' ve 'ok' kelimeleri, 'ilkbahar' ve 'yaz' mevsimini yani savaşı ve yağmayı ifade etmiştir. Yazıcı Salâhüddin Efendî'nin 1408 yılında Farsçadan Türkçeye çevirdiği 'Melhame-i Şemsiyye' adlı eserde;

"Kim nedür bu hâs u âm yohsul u yay
Gece gündüz yaz u güz ü kış u yay-یای"²⁵⁸

demiş. Yine aynı asır bilgin ve şairlerimizden olan Germiyanlı Ahmet Dâi, 'Çengnâme' adlı manzum eserinde;

²⁵⁰ Gabain, A. Von., *a.g.e.*, s. 310.

²⁵¹ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 190.

²⁵² Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 188.

²⁵³ Tuncer Gülensoy, "Eski ve Orta Türkçe'de Bazı Sözcüklerin Altayistik Açısından İncelenmesi", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 29, Sayı: 4, s. 100-106, 2009; Osman Erciyas, "15. y.y. Astroloji Eseri Kitâbu Esrâri'n-Nücüm Ve Havvâs'ın Türk Bilim Dili ve Astroloji-Kronoloji Terimleri Açısından Önemi", *G.O.P.Ü. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c. 1, Sayı: 1, s. 55, 2010.

²⁵⁴ *Kutadgu Bilig*, b.4547.

²⁵⁵ Paşa Yavuzaslan, "Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça Türkçe Sözlük Üzerine Notlar", *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 14, s. 78, 2001; *Tarama Sözlüğü*, c. VI, s. 4434.

²⁵⁶ Burhan Baran, "Eski Türkçe'den Anadolu Ağızlarına Ulaşan Bazı Kelimeler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi/ (Journal of Turkish World Studies)*, c. VIII, Sayı: 1, s. 46, İzmir, 2008; *Derleme Sözlüğü*, 4208.

²⁵⁷ *DLT III*, 16.

²⁵⁸ *Tarama Sözlüğü*, c. VI, s. 4434.

“Kaçan yay ٱ faslı gelse kudretiyle
Gani eder idi çok ni’metiyle”²⁵⁹ demiş.

Divanü Lûgati’t-Türk’te yaz ile kışın karşılıklı atışmalarını gösteren beyitler vardır. Bu beyitler ihtimal ki, karşılıklı olarak yaz erleri ile kış erleri tarafından okunmuştur. Bunlarda kış yokluk ve sefalet olarak seslendirilir, ancak düşmanın olmadığı bir barış dönemidir.

Kış yazıya diyor ki:

“Ol kar kamuğ kışın iner Aşlık tarığ anın öner Yawlak yağı mende tınar Sen keliben tepreşür”	“Bütün kar kışın iner yemeklik buğday onunla biter, yavuz düşman bende dinlenir, sen gelince tepreşir.” ²⁶⁰

Kış yazıya diyor:

“Sende kopar çadhanlar Dük minğ kayu temenler	<i>Kudhgu sinğek yılanlar Kudhruk tikip yügrüşür</i> ²⁶¹

921 yılında Bağdat’tan Volga Bulgarlarına elçi olarak gönderilen diplomat seyyah *İbn Fazlan*, Orta Asya’nın kış şartlarının ne kadar ağır olduğunu anlattıktan sonra, Ceyhun Nehri yakınındaki Cürcaniye’ye geldiklerinde ‘*Cehennem soğukları*’ diye adlandırdığı soğuklarla karşılaştıklarını söylüyor. Burası o kadar soğukmuş ki, seyyahımız uyurken yanağı yastığa yapışmış, yine soğuğun şiddetinden yerlerde büyük yarıklar açılmış, büyük ve eski bir ağaç ikiye ayrılmış.²⁶² Müellifimiz *Kaşgarlı* ise ağır kış şartları karşısında halkın nasıl perişan düştüğüne dair şiirlerden parçalar naklediyor. Eski bir Türk şiirinde;

“Balçık balık yugrulur Çıgay yawuz yıgrılır Ernğekleri ogrulur Odhuğç bile ewrişür”	“Balçık çamur yuğrulur, yoksul, miskin kötüleşir, büzülür, parmakları kavuşmaz, az ateşle oğulur.” ²⁶³

diyor. Dolayısıyla savaşçı Orta Asya kavimleri için ilkbahar ve yaz ayları, cidâl ve kıtâl aylarıdır. İlkbahar ayları edebiyatımızda dahi ‘*cünûn eyyâmı*’ olarak adlandırılmıştır.²⁶⁴ Gök Türk yazıtlarında; “*Amğa kalesinde kışladıkta kıtlık oldu. İlkbaharda Oğuzı doğru ordu sevk etti*”²⁶⁵, “otuz dokuz

²⁵⁹ *Tarama Sözlüğü*, aynı yer.

²⁶⁰ *DLT II*, 204.

²⁶¹ “Çiyanlar, cibinler, sinekler, yılanlar sende çıkar. Binlerce iğnelerini, kuyruklarını dikerek koşuşurlar. İnsanların üzerine saldırırlar.” *DLT III*, 367.

²⁶² *İbn Fazlan Seyahatnâmesi*, (haz. R. Şeşen) s. 31-32, İstanbul, 1995.

²⁶³ *DLT I*, 240.

²⁶⁴ Zehra Göre, “Divan Şiirinde Cünûn Eyyâmı Olarak Bahar”, *Turkish Studies*, c. 2/3, Yaz 2007.

²⁶⁵ “*Amğa korgan kışladıkta yut boldı. Yazınga Oğuz tapa süledim*” K.T. K.8., B.K. D.31.

yaşımda ilkbaharda Tatabiya doğru ordu sevk ettim.”²⁶⁶, “Elçisi, iyi haberi, ricası gelmiyor diye yazın sefer ettim”²⁶⁷ denilir. Şine-Ustu Yazıtı’nda da sefer ve savaşların ilkbahar ve yaz aylarında gerçekleştiği ifade edilir. Bu yazıtta; “Kışı Ötüken’de geçirdim, düşman tecavüzünden uzak kalarak rahat ettim”²⁶⁸ deniyor. Eski Türk yazıtlarında Kırgızlar ve Kırgız seferleri ile ilgili en güzel ve en ayrıntılı bilgiler Tonyukuk yazıtının I. taş, kuzey yüzünün ilk dört satırlarında bulunmaktadır.²⁶⁹ Ağır kış şartlarında gerçekleştirilen bu seferden, *Kül Tigin* ve *Bilge Kağan* yazıtlarında da hususiyle bahsediliyor: “Kül Tigin yirmi altı yaşında iken Kırgıza doğru ordu sevk ettik. Mızrak batımı karı söküp, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık.”²⁷⁰

Orta Asya’da ilkbahar ve yaz ayları galipler için hâsılat, kazanç, mağluplar için felâket ve sefalet aylarıdır. *Bilge Kağan* yazıtında; “sarı altını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını Türküme, milletime kazanıverdim”²⁷¹ diyor. *Büyük Vezir Tonyukuk* yazıtında da Batı Türkistan akınından, “sarı altın, beyaz gümüş, kız-kadın, eğri deve mal zahmetsizce getirdi”²⁷² deniliyor. Kara Hanlıların Büyük Veziri olan *Yusuf Has Hacib* ise ‘Kılıç, balta, ok, yay, güç ve yürek varken, yiğit adam mal için endişe etmemeli’²⁷³ diyor. ‘Ok’ ve ‘yay’ galipler için ‘çokluk’ mağluplar için ‘yokluk’ demektir. Diğer yandan ‘ok’, yayın teklğine nazaran çokluğun bir ifadesi olmuştur.

Yaz ayları, bolluk ve bereket getirdiğinden ‘kutlu’ aylardır. Kış ayları ise sefalet ve yokluk aylarıdır. *Kaşgarlı*’nın naklettiği eski bir Türk şiirinde;

“Kışka etin kelse kalı kutluğ yay
Tün kün keçe alkınur ödhlek bile ay”²⁷⁴

diyor. Ancak ‘yaz ayları’ aynı zamanda ‘yay ayları’ yani ‘savaş ayları’ olduğundan cidâl ve kıtâl demektir. Temel başvuru kaynağımız olan *Diva-*

²⁶⁶ “Otuz artukı tokuz yaşına yazın Tatabi tapa süledim” B.K. G.2.

²⁶⁷ “Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim.” B.K. D.39.

²⁶⁸ “Ötüken irin kışladım, yağıda boşana boşanıldım.” Şine-Ustu yazıtı, D.7.

²⁶⁹ Erhan Aydın, “Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar” *Sibirische Studien/Sibirya İncelemeleri*, Band 2, Sayı: 1, s. 42, Yaz Göttingen-İstanbul, 2007.

²⁷⁰ “Kül Tigin altı otuz yaşına Kırgız tapa süledimiz. Süngüg batımı karı sökübün Kögmen yışığ toğa yorup Kırgız budunug uda bastımız.” K.T. D.35., B.K. D.26-27., T. I. T. K.3-4.

²⁷¹ “Sarıg altunun ürüng kümüşin kurgaglıg kutayın kinlig işgitisin özlük atın adgırır kara kişin kök teyengin türküme budunuma kazganı birdim.” B.K. K.11. ve 12., Burada ve aynı yazıt G.12. satırda geçen ‘kök teyen’ hk. bkz. Erhan Aydın, “Bilge Kağan Yazıtında Geçen ‘kök teyen’ Hayvan Adı Üzerine”, *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Bilkent Üniversitesi Yayınları, s. 347-356, Ankara, 2006.

²⁷² “Sarıg altun, ürüng kümüş kız kuduz eğri tebi ağı bungsuz kelürti.” T. I.T G.4.

²⁷³ ‘Kılıç baldu ok ya kavi küç yürek bar erken ked er nengke korkmaz kerek’, *Kutadgu Bilig*, b.2055.

²⁷⁴ “Kutlu yaz geldiğinde kış için hazırlan; gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir.” *DLT I*, 82.

nü Lûgati't-Türk'te, savaşta galiplerin sevincini, mağlupların hezimetini, yokluk ve sefaletini anlatan manzum parçalar vardır:

“Eren alpt okuştılar Kınğır közün bakıştılar Kamuğ tolmun tokuştılar Kılıç kınka küçün sıgdi” “Evin barkın satıgsadı Yoluğ berip yarıgsadı Tiriğ erse turıgsadı Anğar sakınç küni togdı” “Alp eren ni udhurdum Boynın anıñ kadhurdum Altun kümüş yudhurdum Süsi kalın kim öter”	“Yiğitler çarpıştılar, yan gözle bakıştılar, bütün silâhlarla vuruştular kılıç kına güç sıgdi” ²⁷⁵ “Evin barkını satmak istedi. Fidyeye verip yarlıganmak istedi. Yaşadıkça durmak istedi. Onun sakınılacak günü doğdu” ²⁷⁶ “Koç yiğitlerini seçtim, Boyunlarını büktürdüm, Altınlarını, gümüşlerini aldım, askeri çok kim geçer.” ²⁷⁷

Türklerde her hanedan azasının damarında mitik ceddin kanı akmakta olduğundan iktidarın meşruiyeti gibi hanedan azasının kanı da mukaddestir.²⁷⁸ Bu sebeple onlarda idamına hükmedilen hanedan azasının bu cezası yay kirişiyle boğularak infaz edilirdi.²⁷⁹ İsyan eden veya taht için tehlike oluşturan hanedan mensuplarının, yay kirişi kullanılmak suretiyle öldürülmesi üzerinde durulması gereken bir konudur. İktidar mücadelesinin cari olduğu dönemlerde boğulan şehzadeye gönül vermiş olanlar için ‘yay’ ile onun refiki ve sadık hadimi olan ‘ok’ kötülük ve ecel sembolü olarak görülmüştür.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde Merdin kalesinin *Kıpçak Melik*’i ‘*Demir yaylı*’ (دموربایلی قیچاق ملکه)²⁸⁰ olarak tarif edilir. *Salur Kazan*’ın evinin Yağmalanması hikâyesinde *Kara Göne* oğlu *Kara Budak*, Merdin Meliki *Demir yaylı Kıpçak Melik*’e kan kusturan olarak vasıflandırılıyor.²⁸¹ Oğuz Yabgu devletinin sūbaşısı ve Selçukluların atası olan *Dukak Bey* de tarihî kayıtlara göre ‘*Demir yaylı*’ unvanını taşıyordu. Oğuz Devletinin hükümdarı olan Yabgu ile sūbaşı *Dukak Bey* arasında bir sefer kararı dolayısıyla sorun çıkmış, *Dukak Bey*, Yabgu’nun başına bir ‘*topuz-gürz*’le vurarak ya-

²⁷⁵ DLT I, 183,359.

²⁷⁶ DLT III, 333.

²⁷⁷ DLT I, 371.

²⁷⁸ Jozsef Deer, “İstep Kültürü”, (Macarca’dan tercüme eden Şerif Baştav), A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, c. 12, Sayı: 1-2, s. 172, 1954.

²⁷⁹ Halil İnalçık, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, A.Ü. S.B.F. Dergisi, c. XIV, Sayı: I, s. 91, 1959; Erkan Göksu, “Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri”, *Turkish Studies*, c. 5/2, s. 1001, İkbahar 2010.

²⁸⁰ M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, faksimile, Dresten nüshası, s. 60 satır 6; Faruk Sümer, “Oğuzlara Ait Destani Mahiyette Eserler”, A.Ü. D.T.C.F. Dergisi, c. 17, Sayı: 3-4, s. 411, 1959.

²⁸¹ “*Merdin kal’asın depüp yukan, demür yaylı Kıpçak Melike kan kusturan, gelüben kazanın kızın erlik ile alan.*”, M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s. 112.

ralamıştı.²⁸² Temel başvuru kaynağımız olan *Divanü Lûgati't-Türk'te*, 'Tuğak' sözü, 'süzgeç'²⁸³ yani 'kevgir' şeklinde tanımlanmıştır. Kaşgarlı belirtmemekle beraber bu söz Yabgu Oğuzları tarafından *Dukak Bey* hakkında istihza yerinde kullanılmış olmalıdır. Bununla beraber Suriye Selçuklularından *Tutuş*'un oğullarından birinin, sülâlenin kurucu atasının adı olan *Dukak Bey*'in adını taşıdığı görülmektedir.²⁸⁴ Oğuz Yabgu Devletinin sūbaşılığına, *Dukak Bey*'in ölümünden sonra oğlu *Selçuk* getirilmiş, Yabgu'nun hatunu ile genç sūbaşısı *Selçuk Bey* arasında bir takım sorunlar ortaya çıkmıştı.²⁸⁵ *Selçuk Bey*'in torunları olan *Tuğrul* ve *Çağrı Beyler* döneminde Selçukluların alâmetleri 'ok' ve 'yay' olarak tespit edilmişti.²⁸⁶ Yay ile atılan ok eski Türklerde 'tabilik', yay ise 'metbûluk belgesi' sayılırdı.²⁸⁷ Selçuklu resmî yazılarında, sultanın tuğrasında, paralarda, çetir üzerinde görülür. *Sultan Tuğrul Bey*'in talebi ile İmparator *K. Monomakhos* tarafından İstanbul'daki cāminin mihrabına ok ve yay²⁸⁸ hakkedilmesi eski bir geleneğin devamından başka bir şey değildir.²⁸⁹

Oğuzlar Selçuklu hanedanını meşru bir idare olarak değil gasıp olarak görmüşler, her fırsatta ayaklanmışlar, hatta 1153 yılında *Sultan Sancar*'ı esir alarak ona üç yıl süreyle ıstırap çektirmişler ve bu ihtiyar sultanı zelil etmişlerdi.²⁹⁰ Tarihin garip bir tecellisi olarak, kendi soydaşlarının kurduğu Selçuklu İmparatorluğunun yıkılmasına başlıca sebep olanlar da Oğuzlardı. Telif ve tercümelerde 'Oğuz' sözü 'mübarek, pāk, iyi ya-

²⁸² Ebu'l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebu'l-Ferec Tarihi I*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), s. 292, TTK Yay., Ankara, 1999; Ahmet bin Mahmut, *Selçuk-Nâme I*, (haz. E. Merçil), s. 1-2-3, İstanbul, 1977; Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluşu I", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, c. 15, Sayı: 1-3, s. 100, 1957; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. I (*Kuruluş Devri*), s. 7, Ankara, 1979; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 55, İstanbul, 2003; Faruk Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destaneleri (Türkmenler)*, s. 86, TDAV Yay., İstanbul, 1999.

²⁸³ *DLT I*, 503-505.

²⁸⁴ Faruk Sümer, *Türk Devletlerinde Şahıs Adları II*, s. 598.

²⁸⁵ Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi I*, s. 292; Ahmet bin Mahmut, *a.g.e.*, s. 3-4; Mehmet Altay Köymen, "a.g.m", s. 105; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. I (*Kuruluş Devri*), s. 7, Ankara, 1979.

²⁸⁶ Ebu'l-Ferec, *Ebu'l-Ferec Tarihi I*, s. 298; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 107, geniş bilgi için bkz. Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, IX/35, s. 305-318, Temmuz 1945; Erkan Göksu, "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies*, c. 5/2, İlk-bahar 2010.

²⁸⁷ Ünal Zal, "Türk Kültüründe 'Ok'ların Taşındığı Anlamlar ve 'Okumak' Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 167, s. 69-82 Mart-Nisan 2007; Adem Aydemir, "Oğuz Adı Üzerine", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 274, s. 56-59, Ekim 2009.

²⁸⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, s. 124.

²⁸⁹ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 401, İstanbul, 2005.

²⁹⁰ Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilası", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, c. V, Sayı: V, s. 565, 1947; Mehmet Altay Köymen, "Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İşyanı (1153)", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, c. 5, Sayı: 2, s. 173, 1947; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II (*İkinci İmparatorluk Devri*), s. 399 vd. Ankara, 1984.

*ratılışlı*²⁹¹ şeklinde tanımlanmıştır. Ancak, Maraşlı şairimiz *Sünbülzâde Vehbî*'nin Arapçadan Türkçeye '*Nuhbe-i Vehbî*' adıyla çevirdiği manzum sözlüğe *Kırkağaçlı Ahmet Reşit Efendi* tarafından yapılan şerhte, hafif-hafif yağan yağmur demek olan '*çisentî*' sözü '*Oğuz ıslatan-ahmak ıslatan*'²⁹² şeklinde tanımlanmıştır. Bunun Oğuzlarla Selçuklular arasında geçen olayların bir hatırası ve Oğuzların, *Dukak Bey'e 'kevgir'*, onların alâmetleri olan '*ok*' ve '*yay*'a da '*kötü, alçak*' anlamında '*çok*' demelerine bir nazire olması ihtimalden uzak değildir. Demek ki, yüzyıllarca önce '*şeytan*' demek olan '*Albız*'ı hatırlamak XVI. asır müelliflerimizden *Edirneli Nazmî*'ye, Oğuz'un, IX ve X. asırlarda Yabgu Oğuzları ile Selçuklular arasındaki olaylardan kaynaklanan '*ahmak*' anlamını hatırlamak da *Kırkağaçlı Ahmet Reşit Efendi*'ye düşmüştür.

Oğuz ve Kıpçak dilinin birbirine çok yakın olduğunu ve aralarında birçok ortak kelimenin bulunduğunu müellifimiz *Kaşgarlı* defalarca vurguladığı gibi bu durum sözlüklerin mukayesesinden de kolaylıkla anlaşılmaktadır. Kıpçakçada '*topuz-gürz*'²⁹³ anlamında kullanılan '*Çohmar*' kelimesi bugün Karaçay-Malkar Türkçesinde '*çoh*' yani '*çok*' şeklinde ve '*topuz-gürz*' anlamında kullanılmaktadır.²⁹⁴ '*Çokmak*' kelimesi Türkçede hayvanlar için '*kesmek, öldürmek*'²⁹⁵, anlamına geldiği gibi, '*çok / çoğ*'²⁹⁶ kelimesi de aynı manaya gelirdi. Anlaşıyor ki Oğuzlar, Kıpçaklardan '*topuz-gürz*' anlamındaki '*çok*' kelimesini alarak '*kötü, alçak*' anlamında kullanmışlardır.

Sonuç olarak bu makalede, Eski Türkçe döneminden başlanarak '*yok*' ve '*çok*' kelimelerinin ifade ettiği manaları ifade eden kelimeler ele alındı. Günümüzde dahi olumsuz manada kullandığımız '*yok*' kelimesinin tabu olan '*yak öküzü*' ve şeytan demek olan '*yek*' ile av ve savaş gereçleri olan '*yay*' ve '*ok*'ün örtmece kelimesi olduğu, bunun '*olmama, ölüm, yas*' manasına geldiği savunuldu. '*Çok*' kelimesinin ise av ve savaş aracı olan '*ok*'ün bir örtmece kelimesi olduğu gibi '*fazla, ziyade*' anlamını Eski ve Orta Türkçe döneminde '*pekiştirme*' ve '*abartma eki*' olan '*ök-ok*'tan aldığı ortaya konuldu. Sadece Oğuzca'da '*kötü, alçak*' anlamında kullanılan '*çok*' kelimesinin Kıpçakçadan Oğuzcaya geçen '*gürz*' anlamındaki '*çok*' kelimesi olduğu, bunun Yabgu Oğuzları ile Selçuklular arasındaki olaylardan kaynaklandığı savunuldu.

²⁹¹ *Tarama Sözlüğü*, c. V, s. 2936-2937.

²⁹² *Tarama Sözlüğü*, c. V, s. 2938.

²⁹³ '*Gürz*' kelimesi Türkçe'de '*çok*' anlamına gelen '*kür/ gü*' kelimesiyle ilgili olup (*kür < gü*->-z), bu topuzun üzerinde çıkıntı halinde birçok okçuğun (iğnenin) bulunmasıyla ilgilidir. '*Gürz*' denilen bu silahın Volga Bulgarlarında çok kullanıldığı görülüyor. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihi*, s. 248; Ortaçağ Türk ordusunda güz taşıyan atlı birliklerin bulunduğu da bilinen bir konudur. Hatice Şirin User, "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine", *Biliş*, Sayı: 39, s. 226, Güz 2006.

²⁹⁴ Ufuk Tavkul, "a.g.m", s. 9, krş. L. Ligeti, *Codex Cumanicus*, s. 119.

²⁹⁵ Ahmet Caferoğlu, *a.g.e.*, s. 43.

²⁹⁶ Gabain, A. Von., *a.g.e.*, s. 272.

Kaynaklar

- Ahmet bin Mahmut, *Selçuk-Nâme I*, (haz. E. Merçil), İstanbul, 1977.
- Aksan, Doğan, “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. VI, Sayı: 1, Ankara, 1974.
- Aksan, Doğan, “Kavram Alanı Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1971, T.D.K Yayını, Ankara, 1989.
- Arat, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Ankara, 1991.
- Arslan, Hülya Erol, “Tabu (Taboo) ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten II*, Ankara, 2002.
- Ata, Aysu, “Çok Kelimesinin Kökeni Üzerine”, *Türk Dili*, Sayı: 534, Haziran 1996.
- Ata, Aysu, “Derleme Sözlüğü’nde Eski Türkçe Bir Kelime: ‘Ağlak’”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. XIV, Sayı: 1, s. 21-27, Ankara, 2001.
- Ata, Aysu, “Kutadgu Bilig Üzerinde Bir Düzenleme Denemesi: Kör Mü? Kür Mü?”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 11, Sayı: 1, 1993.
- Ay, Ceval Kaya, *Uygurca Altun Yaruk, (AY/21/6-8) Giriş-Metin ve Dizin*, T.D.K Yayınları, Ankara, 1994.
- Aydemir, Adem, “Oğuz Adı Üzerine”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 274, s. 56-59, Ekim 2009.
- Aydın, Erhan, “Bilge Kağan Yazıtında Geçen ‘kök teyen’ Hayvan Adı Üzerine”, *Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Bilkent Üniversitesi Yayınları, s. 347-356, Ankara, 2006.
- Aydın, Erhan, “Eski Türk Yazıtlarındaki Kırgız Seferleri Üzerine Notlar”, *Sibirische Studien / Sibirya İncelemeleri*, c. 2, Sayı: 1, s. 42, Yaz Göttingen-İstanbul, 2007.
- Balkaya, Adem, “Kerem İle Aslı Hikâyesinde Kerem’in Sevgili Tasvirleri Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1-4, s. 99, Yaz 2008.
- Baran, Burhan, “Eski Türkçe’den Anadolu Ağzlarına Ulaşan Bazı Kelimeler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. VIII, Sayı: 1, s. 46, İzmir, 2008.
- Barthold, V. V., *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, (haz. K. Yaşar Koprıman, İsmail Aka), Ankara, 2006.
- Baskakov, N. A., “Altay Dili-Genel Bilgiler”, (Rusçadan çev. Faruk Öztürk), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, 2004.
- Benzing, J., “Çuvaşça”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. V, Sayı: 2, s. 303-309, İzmir, 2005.
- Berbercan, Mehmet Turgut, “Kür Kelimesi Üzerine Yapı ve Anlam Bilgisi Yönünden Görüşler”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 25, Bahar 2009.
- Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, (çev. Eren Ercan), Yurt Kitap Yay., Ankara, 2005.
- Buharalı, Eşref, “Çigiller”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 15, Sayı: 26.
- Bulduk, Üçler, “Dede Korkut, Oğuz Elleri ve Kafkaslar”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 18, Sayı: 29, 1996.
- Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1993.

Choi, Han-Woo, “Eski Korece’de Türkçe Ödünç Kelimeler”, *Bilig*, Sayı: 30, Yaz 2004.

Çetin, Çulpan Zaripova, “Şeyhzade Babiç Eserlerinde Dini Motifler”, (*Kazakistan’da Çıkan Turpkologiya (N-3 Mamır-Mayısım, 2003)*)’den Ayrı Basım, s. 3, 2003.

Çifçi, Selcen, “XV. Yüzyıl Şairi Hatipboğlu ve Bir Mesnevisi: Bahrü’l-Hakâ-yık”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, s. 195, 2001.

Deer, Jozsef, “İstep Kültürü”, (Macarca’dan tercüme eden Şerif Başstav), *A.Ü. D.T.C.F Dergisi*, c. 12, Sayı: 1-2, 1954.

Derleme Sözlüğü, c. I- XII, TDK Yay., Ankara, 1962-1982.

Dilek, Figen Güner, “Altay Türkçe’sinde İkilemeler”, *Bilig*, Sayı: 28, Kış 2004.

Durdiyeva, Amangül, “Türkçe Konuşan Halkların Folklorundaki Benzerlikler”, *Bilig*, Sayı: 4, Kış 1997.

Ebu’l-Ferec (Bar Hebraus), *Ebu’l-Ferec Tarihi*, c. I, (çev. Ömer Rıza Doğrul), T.T.K. Yayını, Ankara, 1999.

Elçin, Şükrü, “British Museum’da Bulunan Yazma Bir Türk Atalar Sözü Mecmuası”, *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: 114, Yıl X/6, s. 385/51, Nisan 1972.

Erciyas, Osman, “15. y.y. Astroloji Eseri Kitâbu Esrâri’n-Nücûm ve Havvâs’ın Türk Bilim Dili ve Astroloji-Kronoloji Terimleri Açısından Önemi”, *G.O.P.Ü. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, c. 1, Sayı: 1, s. 45-58, 2010.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yay., Ankara, 2008.

Ergin, Muharrem, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 2005.

Erol, Mehmet, “Azbi Baba ve Divanı”, *Türkbilig*, 2003/6.

Gaban, A. Von., *Eski Türkçe’nin Grameri*, (çev. M. Akalın), Ankara, 2007.

Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlığı Tarihi*, (haz. Yusuf Çotuksöken), İstanbul, 1991.

Göksu, Erkan, “Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri”, *Turkish Studies*, c. 5/2, İlkbahar 2010.

Gömeç, Saadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *A.Ü. D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 21, Sayı: 33, 2003.

Gülensoy, Tuncer, “Çuvaşça ve Zazaca Üzerine Notlar”, *Türk Dünyası Tarih-Kültür Dergisi*, Sayı: 72, s. 37-38, Aralık 1992.

Gülensoy, Tuncer, “Eski ve Orta Türkçede Bazı Sözcüklerin Altayistik Açısından İncelenmesi”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 29, Sayı: 4, 2009.

Gülensoy, Tuncer, “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. IV, 1974.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçe’sindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I (A-N)*, Ankara, 2007.

Gülsevin, Gürer, “Kutadgu Bilig Türkçesi’nden Anadolu Ağızlarına”, *E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 20, s. 109-121, 2006/1.

Güngör, Ahmet, “Tabu Örtmece (Euphemism) Sözcükleri Üzerine”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29 (Prof. Dr. Zeki Başar Özel Sayısı), Erzurum, 2006.

Göre, Zehra, “Divan Şiirinde Cünun Eyyamı Olarak Bahar”, *Turkish Studies*, c. 2/3, Yaz 2007.

Gözütok, Avni, “Rabgûzî, Kısasu’l-Enbiyâ: XIX. Yüzyıla Ait Bir Kazan Yazması”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 37, s. 4, Erzurum, 2008.

Hacıyeva, Galibe, "Azerbaycan ve Türkiye Türkçe'sinin Ortak Diyalektizmleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 1/3, İlkbahar 2008.

Hassan, Ümit, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Varlık Yay., Ankara, 1986.

İbn Fazlan Seyahatnamesi, (haz. Ramazan Şeşen), İstanbul, 1995.

İbragim, Damira, "Aşık Paşa'nın Garibnamesi'nden Hareketle Anadolu Türk Kültürü ve Kazak Kültürünün Karşılaştırılması", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 17, İstanbul, 2007.

İlker, Ayşe, "Tarihsel Metinler Bağlamında Türkçede Av-Et İlişkisi", *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, (Turkic Studies)*, Yıl 1, Sayı: 1, Ocak 2009.

İlker, Ayşe, "Türkmen Türkçe'sinde Köken Olarak Kendini Gizleyen Kelimeler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 9, Bahar 2001.

İnalçık, Halil, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkisiyle İlgisi", *A.Ü. S.B.F. Dergisi*, c. XIV, Sayı: I, 1959.

İnan, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, c. I-II, Ankara, 1998.

İnan, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, 1986.

İnayet, Alimcan, "Doğrudan ve Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. VI, Sayı: 1, s. 81-99, İzmir, 2006.

İnce, Yılmaz, "Manzum Sözlükler ve 'Şemsi'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi", *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, c. 12, Sayı: 2, Elazığ, 2002.

İskenderzade, Avşar Lale, "Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Plastik Sanatlara Yansıması", *S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 17, 2007, s. 319-340, s. 328.

İsmet, Kayaoğlu, "Mevlâna'nın Çağdaş Derviş Tarikatları, Babalar, Kalendariler ve Diğerleri", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 31, s. 150.

İvgin, Hayrettin, *Geredeli Aşık Figanî*, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1994.

Kaçalin, M. S., *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-nâmesi*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2006.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 2005.

Karaagaç, Günay, "Alıntı Kelimeler Üzerine Düşünceler", *Türk Dili*, Sayı: 552, Aralık 1997.

Karagöz, İlknur, "Edgü Kelimesi Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten Dergisi*, 2006/II, Aralık 2009.

Karaman, Erdal, "Rusçadaki Türkçe Ödünçlemeler", *Turkish Studies*, c. 4/3, İlkbahar 2009.

Karatayeva, S. K., "İkilemelerin Yapısındaki Çince ve Sanskritçe Elementler-Eski Türkçe Sözlük ve Kırgız Dili Materyallerinde", (Kırgızca'dan Aktaran, B. M. Ermatova), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, 2004.

Karcavbay, Sartkoja, *Orhon Muraları I*, Astana, 2003.

Kartal, Ahmet, "Farsçada Türkçe Kelimeler ve Fars Edebiyatında 'Türk' Kavramı İle İlgili Unsurlar", *Bilgi*, XI Güz 1999.

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati't-Türk*, c. I-IV, (çev. Besim Atalay), Ankara, 2006.

- Kaya, Doğan, “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 4, s. 99-121, Sivas, 1997.
- Kaya, Muharrem, “Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanında Av Kültünün İzleri”, *Acta Turcica, Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, (Turkic Studies)*, Sayı: 1, 2009.
- Kili, Gülsüm, “Hakas Türkçe’sinde Tabu Sözcükler ve Örtmece”, *Modern Türkölük Araştırmaları Dergisi*, c. 3, Sayı: 3, Eylül 2006.
- Kılıç, Ayşen, “Avşar Ağızlarındaki Alıntı Kelimelerde Görülen Ses Değişmeleri”, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 28, Sayı: 3, 2008.
- Kirişcioğlu, Fatih, “Saha Yakut Türkçe’sinden Hareketle Türk Etimolojik Sözlüğüne Bir Katkı”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 9-15 Nisan, İzmir, 2006.
- Koraş, Hikmet, “Derleme Sözlüğüne İlaveler”, *Türklük Bilimi Araştırmaları (TÜBAR)*, Sayı: XII, s. 171-208, Güz 2002.
- Korkmaz, Zeynep, “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 4, 1974.
- Köksal, M. Fatih, “Edirneli Nazmi ve Çağdaşlarının Eserlerinden-Türkiye Türkçesinin Tarihsel Sözlüğü’ne Katkıları”, *Turkish Studies*, c. 4/5, Yaz 2009.
- Köymen, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İstilâsı”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, c. V, Sayı: V, 1947.
- Köymen, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun Kuruluşu I”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, c. 15, Sayı: 1-3, 1957.
- Köymen, Mehmet Altay, “Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı (1153)”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, c. 5, Sayı: 2, 1947.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. I (Kuruluş Devri), Ankara, 1979.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, c. II (İkinci İmparatorluk Devri), Ankara, 1984.
- Krueger, John R., “Eski Türkçe’de Moğolca Eleştiriler”, (çev. Mustafa S. Kaçalın), *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 4, 2002.
- Küçük, Salim, “Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı”, *Bilgi*, Sayı: 54, Yaz 2010.
- Levitskaya, L. S., “Çuvaş Türkçesinde Oğuz Türkçesi Unsurları Var Mı?”, (çev. Bülent Bayram), *E.Ü. Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. VI, Sayı: 1, s. 251-255, İzmir, 2005.
- Ligeti, L., *Bilinmeyen İç-Asya*, (çev. S. Karatay), Ankara, 1998.
- Moğolların Gizli Tarihi*, (haz. Ahmet Temir), Ankara, 1995.
- Muhammed bin Hamza, *Satır-Arası Kur’an Tercümesi*, (haz. Ahmet Topaloğlu) c. II, (Sözlük), İstanbul, 1978.
- Mukametkan, Nabijan, “Eski Türk Kültürünün Çin Kültürüne Etkileri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 254, s. 19-23, Şubat 2008.
- Necip, E. N., *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev. İklil Kurban), Ankara, 1995.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1984.
- Ölmez, Mehmet, “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler I”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, Sayı: 5, s. 227-229, 1995.
- Ölmez, Mehmet, “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler II”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 175-186, Yıl, 1997.

Ölmez, Mehmet, "Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler III", *Türk Dilleri Araştırmaları*, 9 s. 59-65, 1999.

Ölmez, Mehmet, "Türk Dili", *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, 1994.

Öncül, Kürsat, "Türk Kültüründe Av-Ceza İlişkisi", *Turkish Studies*, c. 4/3, İlkbahar 2009.

Öztürk, İsa, *Kerem ile Aslı, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Öztürk, Rıdvan, "Kıbrıs Rumca'sındaki Türkçe ve Türkçe Yolu ile Girmiş Alıntı Kelimeler", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, Güz 2005.

Pekacar, Çetin, "Kumuk Türkçesine Arapça ve Farsçadan Geçen Kelimelerdeki Ses Olayları", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 19, Bahar 2006.

Poppe, Nicholas Jr., "Rusça'daki Türkçe Kelimelerle İlgili Çalışmalara Bir Bakış", (çev. Günay Karaağaç), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s. 132-158, Haziran 1983.

Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1996.

Sarı, Mustafa, "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması", *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 13, 2000.

Sav, Bahattin, "Anlam Değişimleri Üzerine Artzamanlı Bir İnceleme", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c. 23, Sayı: 1, 2003.

Schimmel, Annemaria, "Hindistan'da Türk Dili ve Edebiyatı", (çev. Senail Özkan), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s. 165-172, Haziran 1983.

Sev, Gülsel, "Beter' Sözcüğünün Farklı Bir Kullanımı", *Diyalektolog Dergisi*, Sayı: 3, s. 53-58, Kış 2011.

Sinanoğlu, Oktay, "Türkçe ve Japonca Arasındaki Benzerlikler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, s. 121-131, Haziran 1983.

Sümer, Faruk, "Oğuzlara Ait Destanı Mahiyetde Eserler", *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, c. 17, Sayı: 3-4, 1959.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar, Tarihleri-Boy Teşkilâtı-Destanları (Türkmenler)*, TDAV Yay., İstanbul, 1999.

Sümer, Faruk, *Türk Devletlerinde Şahıs Adları*, c. II, TDAV Yay., İstanbul, 1999.

Tanyu, Hikmet, "Totem, Totemizm ve Tabu Üzerinde Yeni Araştırmalar", *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 26, Sayı: 1, 1983.

Tarama Sözlüğü, T.D.K Yayını, c. I-VII, Ankara, 1996.

Tavkul, Ufuk, "Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, Sayı: 15, Bahar 2003.

Tavkul, Ufuk, "Karaçay-Malkar Kültüründe Avcılık ve Av Tanrısı Apsatı", *Kırım Dergisi*, Sayı: 9(34), 2001.

Tekin, Talât, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2010.

Temir, Ahmet, "Türk-Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askerî Teşkilât", *Türk Kültürü*, Sayı: (Ordu Sayısı) 118, Yıl, Ağustos X (1972), s. 1123/203.

Terzioğlu, Öykü, "Alkış ve Kargışların, Sözlü Kültürdeki Yerleşik Kodların Aktarımını ve Yeniden Üretimini Kolaylaştıran Biçimsel Özellikleri", *Millî Folklor*, Yıl, 19, Sayı: 75, 2007.

Toprak, Funda, "Divanü Lügati't-Türk'te 'Kıpçakça' Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Sözvarlığı İçindeki Yeri", *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 16, Sayı: 2, 2003.

- Toprak, Funda, "Harezmi Türkçesinde İkilemeler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, c. V, Sayı 2, s. 277-292, 2005.
- Turan, Osman, "Eski Türklerde Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması", *T.T.K. Belleten*, IX/35, s. 305-318, Temmuz 1945.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul, 2003.
- Türkmen, Seyfullah, "Türkçe'deki Örtmece Sözcükler", *Karadeniz Araştırmaları*, c. 6, Sayı: 23, s.131-140, Güz 2009.
- User-Şirin, Hatice, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları*, (Söz Varlığı İncelemesi), Kömen Yayınları, Konya, 2009.
- User-Şirin, Hatice, "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine", *Bilgi*, Sayı: 39, Güz 2006.
- Üstüner, Ahat, "Örtmece Sözcüklerle İlgili Terimler", *Turkish Studies*, c. 4/8, Sonbahar 2009.
- Üşenmez, Emek, "Yunus Emre'nin Dili Hakkında", *Akademik Bakış*, Sayı: 16, Nisan 2009.
- Üşenmez, Emek, "Eşrefoğlu Rûmî Divanında Eski Türkçe İzleri", *G.O.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 2006.
- Vladimirtsov, B. Y., *Moğolların İçtimai Teşkilâtı*, (çev. A. İnan), Ankara, 1995.
- Yavuzaslan, Paşa, "Anadolu Sahasında Yazılmış Eski Bir Arapça Türkçe Sözlük Üzerine Notlar", *A.Ü. Türkoloji Dergisi*, c. 14, 2001.
- Yazıcı, Gülgün, "Fuzulî'de Varlık Yokluk Çokluk: Bin Varmış Bir Yokmuş Çok Varmış Hiç Yokmuş", *Turkish Studies*, c. 4/6, Sonbahar 2009.
- Yazıcı, Hasan, "Dede Korkut Hikâyelerinde Av", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, (Turkic Studies), Sayı: 1, Ocak 2009.
- Yazıcı, Tahsin, "Kalenderilere Dair Yeni Bir Eser-Manâkıb-ı Camâl Al-Dîn-i Sâvî", *Necati Luğal Armağanı*, Ankara, 1968.
- Yıldız, M., Ülker, G., "Divanü Lügâti't Türk'teki Oğuzca Kelimelerin Dede Korkut Hikâyelerindeki Durumu", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, Güz 2009.
- Yıldız, Osman, "Ahvâl-İ Kıyâmet'te Dudak Uyumu", *Turkish Studies*, c. 5/1, Kış 2010.
- Yılmaz, Emine-Demir, Nurettin, "Bir Sa'lebi Çevirisi" (Kıyas-ı Enbiya, TDK Nüshası), *Central Asian Studies*, c. 10-1, 2005.
- Yudahin, K. K., *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, c. I-II, Ankara, 1998.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, (çev. Reşit Rahmeti Arat), İstanbul, 2006.
- Zal, Ünal, "Türk Kültüründe 'Ok'ların Taşıdığı Anlamlar ve 'Okumak' Fii-linin Ortaya Çıkışı Üzerine", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 167, s. 69-82, Mart-Nisan 2007.
- Zülfe, Ömer, *Nâşid (1749-1791) Divanı*, İstanbul, 1998.